Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Hérakleitovo pojetí logu: interpretace vybraných zlomků

Vedoucí práce: doc. Mgr. Hynek Bartoš, Ph.D.

Vypracovala: Yana Darnitsyna

V Praze, roku 2023

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně,

výhradně s pomocí uvedených pramenů a literatury.

V Praze, dne 23. června 2023

Poděkování

Ráda bych poděkovala panu docentu Bartošovi za pomoc s výběrem literatury a za poskytnuté konzultace, jakož i za veškerou podporu, kterou jsem při psaní práce dostala.

Obsah

1. Úvod *5*

1.1 Záměr, metoda a struktura práce **5**

2. Hérakleitův spis *7*

2.1 Zlomky **7**

2.2 Styl a jazyk **9**

3. Slovo logos v Hérakleitově době *12*

4. Hlavní směry výkladu Hérakleitova logu současnými badateli *14*

4.1 První směr **14**

4.2 Druhý směr **16**

4.3 Třetí směr **19**

5. Východiska překladu a výkladu při čtení Hérakleitových zlomků, obsahujících pojem logos *23*

5.1 Zlomek B 1 ..... **23**

5.2 Zlomek B 2 ..... **36**

5.3 Zlomek B 31 ..... **39**

5.4 Zlomek B 45 ..... **43**

5.5 Zlomek B 50 ..... **47**

5.6 Zlomek B 87 ..... **51**

5.7 Zlomek B 108 ..... **52**

5.8 Zlomek B 115 ..... **53**

6. Závěr *56*

6.1 Shrnutí argumentace **56**

6.2 Bibliografie **57**

1. Úvod

1.1 Záměr, metoda a struktura práce

Filosofie představuje hluboké zkoumání zásadních otázek týkajících se povahy reality, lidstva, poznání a celé řady dalších. Jedním z nejzajímavějších a nejrozmanitějších filosofických proudů je antická řecká filosofie, která se vyznačuje řadou myslitelů, jež významně přispěli k filosofickému myšlení. Jedním z nejvýznamnějších představitelů antické řecké filosofie byl Hérakleitos z Efezu. Jeho filosofie zakládající se na pojmu *logos* přitahuje pozornost svou myšlenkovou hloubkou a originalitou. Ve svých zlomcích, které se nám dochovaly po staletích, Hérakleitos nabízí nové pohledy na přírodu, člověka a svět. Hérakleitos si zaslouží zvláštní pozornost jako první filosof, který do filozofického diskurzu zavedl pojem *logos*. Použití tohoto pojmu je však provázeno řadou obtíží a nejasností. Pochopení významu pojmu *logos* v jeho filosofii je obtížný úkol, který vyžaduje hlubokou analýzu a výklad. To vše přitahuje velký badatelský zájem, o čemž svědčí rozsáhlá literatura věnovaná zkoumání pojmu *logos* v souvislosti s Hérakleitovou filosofií. Komplexnost a význam tohoto pojmu v jeho filosofii tak odráží jeho důležité místo ve vývoji filosofického myšlení.

Cílem této práce je prozkoumat a vyložit Hérakleitovy zlomky obsahující pojem *logos*, a to se zaměřením na tento pojem samotný. Mým úkolem je důkladně analyzovat a pochopit, jak pojem *logos* vyjadřuje Hérakleitovo filosofické myšlení a jaké myšlenky a významy v sobě nese. Kromě toho se snažím porovnat a zhodnotit různé výklady současných badatelů, abych si vytvořila vlastní představu a porozumění pojmu *logos*. Cílem práce je také představit čtenáři pohled badatele Andreje Lebeděva, jehož pohled je svébytný a liší se od pohledu západních badatelů.

V této práci jsem použila následující metodologický přístup. Nejprve jsem získala teoretické poznatky o stylistických aspektech Hérakleitova spisu, o pojetí *logu* v jiných textech a o hlavních výkladových směrech. Můj přístup ke zkoumání získaných poznatků vycházel z perspektivy oproštěné od předpojatosti. Dále jsem věnovala pozornost gramatické či jazykové struktuře zlomků, analyzovala jsem klíčová slova podle jejich významu a zvažovala jsem kontext, v němž autoři při citování Hérakleita používali jeho výroky. Při výkladu zlomků jsem použila metodu nezaujatého zkoumání Hérakleitových zlomků a jejich výkladu pohledem "zvenčí", s cílem zjistit klíčová slova a jejich významy v kontextu. Na základě vlastního

pochopení zlomků, teoretického rámce a kontextu předkládám svůj výklad pojmu *logos* v těchto zlomcích. K dosažení tohoto cíle porovnávám různé protichůdné výkladové pozice navržené jinými badateli.

Práce je rozdělena do dvou částí. První část práce tvoří teoretický úvod, jehož cílem je uvést čtenáře do kontextu a systematizace dochovaných Hérakleitových zlomků. Tato část práce se zaměřuje na popis užívaných stylistických a jazykových prostředků samotným Hérakleitem. Hlavním cílem této části je pochopení významu pojmu *logos* na pozadí Hérakleitova života a tvorby, jeho užití v různých textech a dále hlavních výkladových směrů zlomků. Pozornost je věnována zejména rozboru kontroverzních zlomků, jakými jsou zlomky B 1, B 2 a B 50, a představení odlišných názorů některých současných badatelů na překlad a výklad pojmu *logos*. Druhá část je praktická, v níž je představen rozbor a výklad klíčových Hérakleitových zlomků obsahujících se pojem *logos.*

Je třeba zmínit i formální stránku práce. Ponechávám původní řecká slova bez transliterace do latinky, neboť se domnívám, že tak zachovávám jejich autentický ráz a skutečné pochopení. Vycházím z Kratochvílova překladu zlomků, ale provádím drobné úpravy. Kratochvílův překlad pojmu *logos* jako "řeč" ve zlomcích B 1, B 2, B 50, B 87, B 108 a "určení" ve zlomcích B 31, B 45 a B 115 nahrazuji samotným pojmem logos a slovo "blýskavice" ve zlomku B 31 slovem "prestér", neboť se domnívám, že každý překlad s sebou již nese určitý výklad a pro mou práci je důležité, aby byl pojem *logos* používán bez vztahu k určité filozofické vizi.

2. Hérakleitův spis

2.1 Zlomky

Ačkoli se Hérakleitovo dílo nedochovalo celé, jeho myšlenky jsou nám dostupné v mnoha fragmentech, které se dochovaly u pozdějších autorů, jako jsou Platón, Aristoteles a Diogenes Laertius. Za nejvýznamnější vydání Hérakleitových zlomků je obecně považováno Diels-Kranzovo vydání, které zlomky systematizuje, odděluje *přímé citace*[1] od doxografie a pozdějších interpretací, doprovází je rozsáhlými poznámkami a komentáři. Dielsovo vydání *Die Fragmente der Vorsokratiker*, ze kterého budu vycházet,[2] se skládá ze tří částí označených A, B a C.

Část A obsahuje nepřímé zlomky, totiž podání či referáty o životě a díle autora. Do této části spadá 55 nepřímých zlomků o Hérakleitovi.[3] Nejcennějším pro tuto práci je referát Aristotela o Hérakleitově větném stylu,[4] kterým se budu zabývat při zkoumání Hérakleitova stylu a jazyka.

Část B je pro tuto práci zvláště zajímavá, protože skládá se z *přímých citacích* z Hérakleita. Obsahuje celkem 144 zlomků připisovaných přímo Hérakleitovi, konkrétně zlomky od B 1 do B 139, se vsuvkami typu B 49a a s vynecháním B 109.[5] Počet zlomků, které obsahují pojem *logos,* je celkem 8 a jsou to zlomky B 1, B 2, B 31, B 45, B 50, B 87, B 108, B 115. Právě tyto zlomky budu vykládat.

---

[1] Nelze s naprostou jistotou říci, zda jsou zlomky, které Diels připisuje přímo Hérakleitovi, autentické. Jak bylo zmíněno výše, Hérakleitovo dílo se nám nedochovalo a jeho učení je nám známo z jiných filosofických a doxografických pramenů. Je obtížné zjistit *pravost* Hérakleitových výroků v tom či onom prameni, proto je zde výraz " přímé citace " zvýrazněn kurzívou.

[2] Přestože řada badatelů Dielse kritizuje a zlomky systematizuje jiným způsobem, budu z této edice z praktických důvodů vycházet. V té části práce, v níž budou představeny zlomky obsahující přímo pojem *logos*, se budu snažit postihnout co nejvíce pohledů na ten který zlomek. O další možné systematizace zlomků různými badateli viz níže.

[3] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči: pro ty, kdo se potápějí až do krajnosti*, Praha: Herrmann & synové, 2006, s.50.

[4] Aristotelés, *Rhetorica* III, 5; p. 1407b 11-18 = A 4 /1.

[5] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 49.

Část C je pro tuto práci málo zajímavá, protože obsahuje imitace a parafráze Hérakleitových myšlenek.[6]

Avšak toto není jediné možné číslování a řazení Hérakleitových zlomků. Tak, např. Charles Kahn a Andrej Lebeděv[7] řadí zlomky jinak. Kahn kritizuje Dielsovo schéma, které uvádí zlomky v abecedním pořadí podle jména citujícího autora.[8] Takové schéma považuje za iracionální a domnívá se totiž, že Hérakleitovy myšlenky byly pečlivě a umělecky komponovány a že jejich formální uspořádání bylo stejně důležitým prvkem celkového významu jako v případě kterékoli lyrické básně z téže doby.[9] Kahn vytváří vlastní uspořádávací schéma, které zlomky seskupuje do tematických skupin. Číslování zlomků označuje římskými číslicemi a některé *přímé citace* z Dielsovy edice Kahn neuznává. Proto lze u Kahna nalézt jen 129 zlomků, které lze považovat za *přímé citace* Hérakleita. V některých případech Kahn spojuje několik podobných parafrází do jednoho zlomku.[10]

Lebeděv poukazuje na to, že je téměř nemožné oddělit citát od kontextu citujícího autora a klade si za úkol historicko-filosofickou rekonstrukci struktury Hérakleitovy knihy, k jejímuž dosažení podle něj nelze ignorovat doxografie, parafráze, reminiscence, imitace atd., neboť právě sekundární prameny napomáhají hlubšímu pochopení a rekonstrukci Hérakleitovy filosofie.[11] *Přímé citace* a sekundární prameny rozděluje do tematických skupin.

Avšak nelze s naprostou jistotou říci, zda jsou zlomky souvislým textem nebo aforismy. Zlomky mají jak rysy jednotného a propojeného díla, tak i rysy relativně samostatných výroků.[12] Zlomky občas vypadají jako ústní výroky, nepodobají se výňatkům ze souvislého

---

[6] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 50.

[7] V této práci vycházím z Lebeděvovy knihy *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова: (с новым критическим изданием фрагментов),* která se v současné době překládá do angličtiny. Anglický předklad některých kapitol lze nalézt na Academia.edu pod anglickým názvem *The logos of Heraclitus. A reconstruction of his Word and Thought. (With a new critical edition of the fragments)*.

[8] Diels předpokládá, že Hérakleitovy zlomky jsou aforismy, které spolu nesouvisejí.

[9] C.H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus: an edition of the fragments with translation and commentary*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1995, s. 6 – 7.

[10] Tamtéž, s. 25-26.

[11] А.В. ЛЕБЕДЕВ, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, [s.l.]: Nauka, 2014, s.137-138.

[12] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 51.

textu.[13] Avšak některé zlomky jsou provázány s jinými [14] a význam některých zlomků lze pochopit jak z kontextu uvnitř zlomku, tak z kontextu mezi zlomky.[15]

2.2 Styl a jazyk

Hérakleitos si vysloužil přezdívku „temný*"* kvůli svému obskurnímu jazyku a stylu. Abych mohla začít vykladat samotné zlomky, je třeba se nejprve seznámit s Hérakleitovým jazykem a stylem, a zjistit, v čem tato temnota či nejasnost spočívá a jaké cíle v Hérakleitově filosofii sleduje.

Za prvé, Hérakleitovy zlomky nejsou linearizovaným textem a nelze ho přiřadit k nějakému určitému literárnímu žánru.[16] Nepřítomnost verše neumožňuje zlomky přiřadit k básni a absence neologismů nebo výrazových filosofických prostředků vede k porozumění, že Hérakleitův jazyk se liší od metafyzického jazyka jeho současníků a celé pozdější filosofie.[17] Některé zlomky jsou psány v gnómickém žánru, jiné mají rysy mudroslovné literatury.[18]

Za druhé, Hérakleitovy zlomky jsou plné metafor, alegorií, přísloví a napodobenin věštecké řeči. Jazykové a stylistické prostředky nepoužívá Hérakleitos náhodně, ale s nějakým konkrétním filosofickým záměrem. Jazyk, se kterým pracuje Hérakleitos je blízký jazyku prvních tragiků[19] a jeho styl je mnohem bližší živé mluvené řeči, protože neobsahuje velké množství spojek a částic.[20] Blízkost živé mluvené řeči se vyznačuje také folklorními prvky.[21]

---

[13] G.S. KIRK, *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*, Praha: OIKOYMENH, 2004, s.237

[14] Např. zlomky B 1, B 2, B 50 spolu úzce souvisejí a jejich význam lze pochopit pouze tehdy, když je čteme společně. Dále například zlomky B 87 a B 97 spolu pravděpodobně také souvisejí.

[15] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 51.

[16] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 79.

[17] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 59.

[18] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 8.

[19] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 59.

[20] Např. předpokládá se, že částice δε, γάρ byly doplněny pozdějšími autory.

[21] А. В. ЛЕБЕДЕВ, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 46.

Nejvýznamnějším Hérakleitovým stylistickým prostředkem je chiasmus. Chiasmus je stylistickou figurou křížové podoby, která založena na principu zrcadlové symetrie. Taková symetrie má levou a pravou stranu, přičemž pořadí slov na jedné straně je vůči druhé obrácené.[22] Chiasmus lze snadno nalézt ve zlomku B 53:

Zápas je všech lidí otec, všech král
jedny předvádí jako bohy, jiné jako lidi;
jedny činí otroky, jiné svobodnými.[23]

V tomto zlomků chiasmus je jasně patrný na druhém a třetím řádku: je zřejmě, že *bohové – svobodní* a *lidi – otroci*.[24]

Hérakleitovou temnotu lze dále vysvětlit tím, že ve zlomcích využívá systém metaforických kódů se syntaktickou polysémií a asyndetonem.[25] [26] Potíže s pochopením Hérakleita zaznamenal už Aristoteles: *"*Vůbec však je nutno, aby se to, co je napsáno, mohlo snadno číst a přenášet…rozčlenit Hérakleitovy věty je obtížný úkol … bývá nejasno, k čemu něco náleží, zda k tomu, co následuje, či k tomu, co předchází. Tak např. hned na začátku jeho spisu, kde praví: „Tuto řeč věčně jsoucí nechápou lidé." Je totiž nejasno, k čemu se vztahuje slůvko „vždy" a jak tedy členit*"*[27]

Na příkladu slova "vždy" ve zlomků B1 tak můžeme jasně vidět interpretační potíž, která vede k tomu, že zlomek lze číst různými způsoby. Zdeněk Kratochvíl ve své knize *Délský potápěč k Hérakleitově řeči* naznačuje, že v takových případech není nutné snažit se přijít na to, kam čárku umístit. Místo toho navrhuje číst Hérakleita v symetrickém vztahu všech možných

[22] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 58.

[23] *DK* 22 B 53, přeložil Z.Kratochvíl.

[24] Z. Kratochvíl, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 61.

[25] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 44.

[26] Starořecké písmo neznalo dělení slov. Písmo bylo souvislé a bez interpunkce. Aby byl text srozumitelný, musel být rozčleněn na jednotlivá slova se spojovacími částicemi a spojkami.

[27] Aristotelés, *Rétorika*, Praha: Rezek, 2010, s. 175.

významů.[28] To znamená, že si Hérakleitos záměrně hraje se syntaktickou polysémií, neboť je výrazem vnitřní ambivalence skutečnosti a řeči.

Dalším důležitým stylistickým prostředkem je souřadné vyslovování opaku[29] a asyndeton nebo vynechání spojky καί mezi protiklady.[30] Takovým způsobem Hérakleitos poukazuje na harmonii protikladů, která spočívá v tom, že v přírodě protiklady neexistují odděleně, nýbrž představují aspekty jednoho celku.

Hérakleitovo zřídkavé použití členu také není náhodné. Andrej Lebeděv se předpokládá, že Hérakleitos záměrně nepoužívá člen na fenomenální protiklady, neboť člen jev substantivizuje, činí z něj samostatnou a autonomní věc. U Hérakleita se člen a ukazovací zájmeno τόνδε používá k věčným esencím, např. k *logu* nebo kosmu, ale ve zlomcích pojednávajících o změně mezi protiklady žádný člen není.[31]

Jako filosof a myslitel se Hérakleitos projevuje i jako vynikající literární tvůrce, který používá výstižné výrazy, metafory a paradoxy, jimiž vyjadřuje svou filosofii a pohled na svět. Všechny výše uvedené stylistické a jazykové prostředky tedy nesou určité filosofické poselství a samotná Hérakleitova řeč odpovídá přirozenosti, tedy tomu, jak se ukazuje.[32]

[28] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 64.

[29] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 62.

[30] А. В. ЛЕБЕДЕВ, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 49.

[31] Tamtéž, s. 53.

[32] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 63.

3. Slovo *logos* v Hérakleitově době

Potíže, které nastávají při vymezení tohoto pojmu, ba dokonce i při překladu samotného slova *logos (λόγος),* souvisejí především s tím, že slovo *logos* má v řečtině kolem padesáti významů a není vždy přeložitelné do jiných jazyků.[33] Podstatné jméno *logos* má své koření ve slovesu *legein* (*λέγειν),* které lze přeložit jako "mluvit*"* nebo "říct něco*"*.[34] Sémantika slova *logos* ve starořeckém jazyce byla různorodá, na základní úrovni znamenalo *slovo* nebo *řeč* a používalo se pro označení ústní řeči, rozhovoru či dialogu. Postupně slovo *logos* nabylo složitějších a abstraktnějších významů a stalo se klíčovým pojmem filosofické tradice starověkého Řecka.[35]

Logos podle kontextu tak může znamenat "vyprávění", "slovo", "řeč", "vysvětlení" nebo "příčina", "míra", "argument" a dále "úcta", "pověst" nebo "zvěst*",*[36] a je běžným řeckým výrazem pro označení něčeho psaného nebo mluveného.[37] Tak například *logos* na začátku iónské prózy sloužil k označení diskurzu.

Pojem *logos* se vyskytuje už ve starších textech, ale má spíše negativní konotace ve smyslu řeči, které mohou někoho obelhat.[38] V Hésiodově *Theogonii* je *logos* označuje umění přesvědčit nebo oklamat někoho pomocí řeči.[39] Tak například v Theogonii lze najít zlomek o Iapetovi, který pomocí svého *logu* dokázal oklamat Dia a ukrást mu oheň.[40] U Homéra *logos*

[33] F.C. KESSIDI, *Hérakleitos*, Praha: Svoboda, 1985, s.73.

[34] Heslo „logos". J.O. URMSON, *The Greek philosophical vocabulary*, London: Duckworth, 1990, s.95.

[35] Heslo „logos". S. HORNBLOWER, A. SPAWFORTH. ed., *The Oxford classical dictionary*, Oxford ; New York: Oxford University Press, 1999, s.882.

[36] Heslo "*λόγος".* F. MONTANARI, *The Brill dictionary of ancient Greek*, Leiden ; Brill, 2015, s.1249.

[37] M.A. JOHNSTONE, On 'Logos' in Heraclitus, In INWOOD, B. (ed.). *Oxford Studies in Ancient Philosophy, Volume 47*, [s.l.]: Oxford University Press, 2014., s. 16.

[38]Hésiodos, *Theogonie* 226–229, př. V.Versajev.

[39] Hésiodos, *Theogonie* 27, př. př. V.Versajev.

[40]Hésiodos, *Theogonie* 565-566, př. V.Versajev.

znamená okouzlující a fascinující příběh, který může vyvolat zapomenutí skutečného stavu věcí.[41]

Kolem pátého století před naším letopočtem se význam slova *logos* rozšiřuje a začíná se vztahovat na slovní vyjádření věcí určitým způsobem za účelem něco sdílet tak, aby v něj bylo uvěřeno nebo mu porozuměno a aby dávalo smysl.[42] *Logos* se stává něčím autonomním a nezávislým na lidech, kde vyprávění *(logos)* může být přerušeno a pokračováno jiným vypravěčem. Tak, Aischylos píše: "Dvě strany jsou přítomny, jen polovina logu zazněla".[43] Postupně se *logos* racionalizuje a nabývá významu argumentace, definice, příčiny.

Hérakleitos jako první používá pojem *logos* ve filosofickém smyslu, který se stává ústředním bodem jeho filosofie a bývá často interpretován jako zákon, řád či princip vesmíru. Kratochvíl poznamenává, že význam Hérakleitova pojmu *logos* záleží na kontextu jednotlivých zlomků. Tak, uvádí tyto významy:

Smysl (celku v jeho projevech),
Slovo (božské),
Výrok (osudu, boží, věštby),
Určení (osudové),
Řeč (boží, celku, světa, osudu). [44]

Smysl se hodí do všech Hérakleitových kontextů, ale jako základní překlad pojmu *logos* Kratochíl volí *řeč*.[45]

Mezi badateli však panuje neshoda ohledně chápání a výkladu *logu* ve zlomcích B 1, B 2 a B 50. Někteří badatelé hájí názor, že v těchto zlomcích pojem *logos* nemá jednotný význam a jeho smysl zůstává často nejasným a sporným. Než se pustím do výkladu zlomků, ve kterých pojem *logos* vyskytuje, je nutné představit tuto problematiku.

---

[41] M. A. JOHNSTONE, *On 'Logos' in Heraclitus* [online]. . Dostupné na internete: https://academic.oup.com/book/26288/chapter/194526055, s. 13.

[42] Tamtéž, 14–15.

[43] Aischylos, *Eumenidy* 428.

[44] Z. KRATOCHVÍL, Délský potápěč k Hérakleitově řeči, s. 88.

[45] Ve zlomcích B 31, B 45, B 115 překládá jako *určení.*

4. Hlavní směry výkladu Hérakleitova *logu* současnými badateli

Zlomky B 1, B 2 a B 50 představují zásadní problém v pochopení Hérakleita a výklad těchto zlomků se mezi badateli liší. Na základě výkladu těchto zlomků tak vznikají tři hlavní směry výkladu celé Hérakleitovy filosofické koncepce.

První směr chápe Hérakleitův *logos* v tradičním smyslu, totiž jako odkaz na filosofovo vlastní dílo či učení.

Druhý směr vychází z významu pojmu *logos* jako *míry* či *poměru* a vidí Hérakleitův filosofický koncept jako naturalistický a vykládá *logos* jako zákon nebo uspořádání vesmíru či věcí.

Třetí směr se předpokládá, že se Hérakleitos zajímal především o etické a politické otázky. *Logos* je podle nich metaforickým výrazem pro označení samotné skutečnosti.

4.1 První směr

Představitelé tohoto směru chápou *logos* jako pouhý odkaz na Hérakleitovo dílo či řeč. Tento výklad podporuje skutečnost, že *logos* na začátku iónské prózy sloužil k označení diskurzu, tj. k tomu, aby čtenáři bylo jasné, o čem dílo pojednává.[46] Tento směr vychází také z toho, že pojem *logos* pochází ze slovesa *legein*, které jednoduše znamená *říct něco.*

Hlavním představitelem tohoto směru je John Burnet. Ve své knize *Early Greek philosophy* popírá, že by Hérakleitos měl nějaké *učení o logu*, a domnívá se, že tento výklad vznikl pod vlivem stoiků, kteří do Hérakleitovy filosofie vložili své názory,[47] neboť podle něj stoikové

[46] M.L. WEST, *Early Greek Philosophy and the Orient*, [s.l.]: At the Clarendon Press, 1971, s. 124.

[47] Burnet ve své knize často poukazuje na to, že stoický výklad zkreslil filosofie Hérakleita a vnesl do ní své názory, které byly podle Burneta Hérakleitovi cizí. Burnet se například domnívá, že ve zlomku B 2 (92 podle

měli tendenci přizpůsobovat názory dřívějších myslitelů svým vlastním.[48] Burnet navrhuje překládat *logos* ve zlomcích B 1, B 2 a B 50 jako "slovo" ("Word") a domnívá se tak, že *logos* označuje především samotnou Hérakleitovou řeč. Výraz ἐόντος αἰεί ve zlomku B 1 překládá jako "pravdivé slovo" (word is true), neboť v iónském dialektu ἐών ve spojení se slovy jako λόγος znamená "pravdivý".[49]

West navazuje na Burnetův výklad a domnívá se, že kosmologie nebyla pro Hérakleitovu filosofii klíčová.[50] Odvoláním na svědectví gramatika Diodota naznačuje,[51] že Hérakleitos se zabýval především společenskými a náboženskými otázkami,[52] a že ve zlomcích B 1, B 2 a B 50 používá pojem *logos* v běžném smyslu pro označení svého diskurzu či řeči. Podle jeho názoru, neexistuje žádný dostatečný důvod domnívat se, že by Hérakleitos měl *nauku o logu (Logos-doctrine)*.[53] West vychází z předpokladu, že Hérakleitova kniha začínala slovy "*Hérakleitos z Efesu říká toto..." (Ηεράκλειτος Έφέσιος τάδε λέγει)*.[54] [55] Dále se domnívá, že autor, který na začátku své knihy říká ὁ λόγος ὅδε, má především na mysli "*tato moje řeč" (the discource of mine)*. [56] Tuto domněnku podle Westa potvrzuje i zbytek zlomku, který hovoří *o něčem*, co lidé slyší, ale nerozumí tomu. Tímto *něčím* je právě Hérakleitova řeč, jeho učení,

Burnetova systému), který cituje Sextus Empiricus, je zřetelně patrná stoický výklad, jejímž cílem je vytvořit nauku o κοινὸς λόγος. Pro podrobnější analýzu problému viz J. BURNET, *Early Greek philosophy*, s. 178.

[48] J. BURNET, *Early Greek philosophy*, s. 157.

[49] J. BURNET, *Early Greek philosophy*, s. 146.

[50] M. L. WEST, *Early Greek Philosophy and the Orient*, s. 112.

[51] "Z gramatiků jej vykládal Diodotos, jenž však tvrdí, že spis není o přirozenosti, nýbrž o ústavě a že výklad o přirozenosti je tam vložen jen jako příklad", Díogenés Laertios, *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*, př. Antonín Kovář, Nová tiskárna, Pelhřimov 1995, s. 351.

[52] M. L. WEST, *Early Greek Philosophy and the Orient*, s. 112.

[53] Tamtéž, s. 124.

[54] Tamtéž, s. 114.

[55] K hlavním zdrojům zlomku B1 patří díla Hippolyta a Sexta Empirica. U Hippolyta je tento zlomek citován s částicí δέ (ale, a) na začátku zlomku, zatímco u Sexta Empirika, stejně jako u Aristotela, je tato částice vynechána. Který z těchto pramenů je spolehlivější, tj. nejbližší slovům samotného Hérakleita, je obtížná otázka a vyžaduje hlubší analýzu. West, stejně jako Diels, na základě citátu z Hippolyta předpokládá, že částici δέ předcházela věta *Ηεράκλειτος Έφέσιος τάδε λέγει*. Podle mého názoru se tento předpoklad zakládá na tom, že filosofický traktát nemůže začínat částicí δέ, neboť by to čtenáře mátlo. Dalším vysvětlením částice δέ ve zlomku B1 u Hippolyta by mohlo být to, že tento zlomek není začátkem Hérakleitovy knihy, neboť částice δέ obsahuje jakýsi protiklad a logicky by pak tomuto zlomku měl předcházet jiný zlomek.

[56] M. L. WEST, *Early Greek Philosophy and the Orient*, s. 115.

podle kterého se všechno na tomto světě děje a je přístupné veřejnosti (public), tj. platí pro každého jako městské zákony.[57] Ve zlomku B 50 podle Westa Hérakleitos říká lidem, že by se měli nechat přesvědčit nikoli jeho osobní autoritou, ale autoritou jeho argumentů.[58]

4.2 Druhý směr

Na základě významu pojmu *logos* jako *míry* či *poměru* představitelé tohoto směru pojímají Hérakleitův *logos* naturalisticky jako objektivní kosmický řád či zákon. Podle nich se Hérakleitos stejně jako i milétští filosofové zabývá otázkou počátku (ἀρχή), avšak jako počátek nevidí materiální substance, nýbrž nějaký věčný *logos*, podle kterého se všechno děje a podle něhož všechny věci vznikají.

Ve prospěch tohoto výkladu svědčí několik aspektů, které můžeme najit ve zlomcích B1, B2 a B 50:

1. *Logos je věcný a všechno se děje podle něho* [59]
2. *Logos je společný* [60]
3. *Vše je jedno* [61]

Kirk chápe Hérakleitův *logos* ve zlomcích B 1, B 2 a B 50 jako jakousi "*formuli věci" ("formula of things").* [62] *Logos* podle něj zakládá jednotu nebo způsob uspořádání všech věci a je jakési "…strukturální plán jednotlivých věci i všech věci dohromady*".* [63] Všechny věci vznikají podle tohoto *logu* a jsou spojeny v koherentní celek, jehož součástí i lidé.[64] Hérakleitos připisuje tomuto *logu* atribut společného, což může znamenat, že je přítomen ve všech věcech,[65] je univerzální a pro všichni stejně uchopitelný.[66]

---

[57] M. L. WEST, *Early Greek Philosophy and the Orient*, s. 115 – 119.

[58] Tamtéž, s. 127.

[59] *DK* 22 B 1.

[60] *DK* 22 B2.

[61] *DK* 22 B 50.

[62] HERACLITUS, *The cosmic fragments*, Cambridge: University Press, 2010, s. 39.

[63] G. S. KIRK, *Předsókratovští filosofové*, s. 242.

[64] Tamtéž, s. 242.

[65] HERACLITUS, *The cosmic fragments*, s. 55 – 57.

[66] Tamtéž, s. 32.

Podle Kirka Hérakleitos zakládá nové pojetí přirozeného řádu,[67] v němž skutečnou složkou věcí je *logos,* který zajišťuje proporcionální změnu mezi protiklady.[68] Tato změna se neuskutečňuje náhodně, ale spíš se řídí podle pravidel. Jedním z takových pravidel v rámci změny je pravidlo míry, které je imanentní světovému procesu a ztělesňuje ho oheň.[69]

Kirk zastává názor, že Hérakleitos vidí svět jako systematický uspořádány, ve kterém veškeré přírodní změny probíhají pravidelně a vyváženě pomocí ohně. Jelikož lidé jsou součástí tohoto světu, tak i jejich chování se řídí *logem*.[70]

Podle Hérakleita moudrost spočívá v porozumění *logu,* který je vnímaný ve věcech, ale ostatní lidé ho nedokážou rozpoznat.[71] Porozumění *logu* je přímo spojeno s lidskou duší, neboť lidská duše sestává z ohně. Lidé nechápou *logos* kvůli tomu, že jejich duše v důsledku nerozumu může zvlhnout a stát se neaktivní.[72]

Julius Špaňár ve své knize *Herakleitos z Efezu* charakterizuje *logos* jako zákonitost, kterou se řídí při proměně jednoho elementu na druhý.[73] *Logos* vykládá jako zákon vesmíru a píše, že Hérakleitos vytýká lidem za to, že tento zákon nechápou i když mají schopnost ho pochopit i bez Herakleitovy pomocí, neboť je všem společný a každý může ho poznat při pomocí rozumového myšlení "které umožňuje člověku pochopit pravdu o věcích a jevech reálného světa a tím o celé zákonitosti vesmíru".[74] Člověk je spojen s tímto *logem* i nevědomé, neboť i ve spánku neuniká člověk *logu.*[75]

[67] Tamtéž, s. 60.

[68] G. S. KIRK, *Předsókratovští filosofové*, s. 274.

[69] G. S. KIRK, *Předsókratovští filosofové*, s. 257.

[70] Tamtéž, s. 274.

[71] HERACLITUS, *The cosmic fragments*, s. 44.

[72] G. S. KIRK, *Předsókratovští filosofové*, s. 275.

[73] J. ŠPAŇÁR, *Herakleitos z Efezu*, Bratislava: Kalligram, 2007, s. 55.

[74] J. ŠPAŇÁR, *Herakleitos z Efezu*, s. 56.

[75] Tamtéž, s. 58.

Jak se tento *logos* vztahuje k člověku? Špaňár ukazuje na paralel mezi vztahem státu k zákonům ve zlomku B 114[76]: "vztah člověka ke společnému je charakterizován vztahem státu k jeho zákonům. Rozumný člověk se však musí opírat ještě pevněji o toto "společné" než stát o zákon…"společné" se stává…"božím zákonem"." [77] Špaňár dochází k závěru, že *logos* pro Herakletia znamená zákon, resp. boží zákon nebo zákon vesmíru, který zahrnuje pojem míry a vyznačuje se zákonitostí, je věčný a všeobecně platný a zároveň je dialektickým zákonem jednoty a boje protikladů. [78]

Charles Kahn vyjadřuje poněkud nejednoznačný postoj. Na jedné straně neztotožňuje Hérakleita s milétskými fyziky, na druhé straně se však domnívá, že měli na jeho filosofii přímý vliv a že Hérakleitovu filosofii lze chápat jako odezvu na názory milétských přírodních filosofů.[79] Podobně Kahn uznává stoickou interpretaci a domnívá se, že stoikové přesněji odráželi Hérakleitovo myšlení.

Podle Kahna má *logos* u Hérakleita dvojí význam: označuje jednak Hérakleitovu řeč, povahu jazyka jako takového, strukturu psyché, jednak univerzální princip, podle něhož se vše na světě děje.[80] *Logos* však podle Kahna nemůže znamenat Hérakleitovu řeč nebo význam toho, co chce říci v subjektivním smyslu, tedy jako to, co má mluvčí na mysli, jeho myšlenky, tj. mínění. Hérakleitův *logos* je třeba chápat v objektivním smyslu, jako strukturu, na kterou jeho slova poukazují, což je struktura světa sama.[81] Na základě toho, že je "společný" či "sdílený" všem, Hérakleitův l*ogos* je něčím univerzálním, dokonce věčným a božským.[82] Moudrost, kterou Hérakleitos postihl, totiž že schéma lidského života a schéma kosmického řádu jsou jedno a

[76] "Když mluvíme s rozumem, je třeba se posilovat tím, co je společné všem,
tak jako obec zákonem, a ještě silněji.
Vždyť všechny lidské zákony jsou živeny jedním božským, neboť vládne tak, jak dalece chce,
a vystačí pro všechny a [ještě] vyniká*." DK* 22 B 114, př. Z.Kratochvíl.

[77] J. ŠPAŇÁR, *Herakleitos z Efezu*, s. 59.

[78] J. ŠPAŇÁR, *Herakleitos z Efezu*, s. 60-61.

[79] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 19.

[80]Tamtéž, s. 22.

[81] "The logos can be his 'meaning' only in the objective sense: the structure which his words intend or point at, which is the structure of the world itself (and not the intensional structure of his thought about the world)."C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 98.

[82] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 97.

totéž, by podle Kahna nebyla možná bez nového modelu kosmického řádu. Kahn se však domnívá, že skutečným předmětem Hérakleitova zkoumání nebyl fyzický svět, ale lidská přirozenost a povaha smrtelnosti. [83]

4.3 Třetí směr

Podle Andreje Lebeděva je Hérakleitova filosofie postavena na komplexní metaforické konstrukci-analogii využívající metaforický kód. Metaforický kód je systém metafor sloužícím k popisu kosmického modelu v rané řecké filosofii.[84] Tato konstrukce se u Hérakleita vyznačuje pěti aspekty, a to metafyzickým, epistemologickým, etickým, politickým a náboženským. Zlomky B 1, B 2 a B 50 vystihují Hérakleitovu metafyziku, teorii poznání a etiku. V těchto zlomcích Hérakleitos podle Lebeděva nepoužívá pojem *logos* triviálně, ale v novém filosofickém smyslu, který je spojen s poznáním pravdy.

Lebeděv zastává názor, že Hérakleitos se nedržel naturalistického a mechanistického pohledu na svět. Jeho zájmem totiž nebylo zkoumání každé jednotlivé věci a vysvětlování její podstaty, jak to dělali milétští filosofové. Vesmír podle Hérakleita není založen na mechanických zákonech, ale na harmonii a je výtvorem božské či moudré bytosti (τό Σοφόν), která vesmíru vládne.[85] Hérakleitos pojímá vesmír nikoli fyzikálně, ale v náboženském a politickém smyslu, neboť vesmír se podle Hérakleita skládá ze "smrtelníků a nesmrtelných, bohů a lidí, tj. z živých vůlí. " [86]

Hérakleita nezajímal vesmír sám o sobě, ale zajímal ho v kontextu lidské činnosti,[87] neboť viděl souvislost mezi božskými zákony vesmíru a společenským, politickým a biologickým světem

[83] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 22-23.

[84] А. В. ЛЕБЕДЕВ, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 59.

[85] Tamtéž, s. 60–64.

[86] Tamtéž, s. 100.

[87] Hippolytos cituje zlomek B1 stručněji než Sextus Empiricus, ale přesto se Lebeděv domnívá, že právě Hippolytos je nejvíce blízký přímé citaci samotného Hérakleita. Hippolytos cituje zlomek B 1 bez slova ἕκαστον (každé), totiž jako prostě διαιρέων κατά φύσιν (rozlišuji podle přirozenosti). To je podle Lebeděva důležitý aspekt při výkladu Hérakleita. U Hippolyta tak doplněním slovesa διαιρέων není každá jednotlivá věc, ale ἔπη και ἔργα

člověka. Příroda tak má podle Hérakleita sloužit jako příklad či paradigma pro uspořádání světa lidského[88] a sám Hérakleitos působí jako prorok, neboť jeho ústy promlouvá sám božský či kosmický *logos*.[89] Jeho spis tedy má blíže k Platónovu dialogu *Ústava* než k Miletově fyzice.

Hérakleitos podle Lebeděva neměl *nauku o logu*, tj. o nějakém abstraktním principu či zákonu uspořádaní vesmíru; ale jeho učení bylo o *vesmíru jako takovém*. Hérakleitos vnímal smyslový svět jako jakýsi text či knihu přírody, který k člověku promlouvá a který je třeba umět číst. *Logos* u Hérakleita tak slouží metaforou pro označení tohoto světa.

Výraz *tento logos (λόγον τόνδε)* ve zlomcích B 1 a B 50 je podle Lebeděva metaforickým výrazem, označující samotný vesmír, který: "... na významové (signifikantní) či ikonické úrovni je chápán jako "Řeč" nebo "Kniha přírody" (Liber Naturae). Znamená "logos" se vším bohatstvím jazykové a významové sémantiky tohoto slova, ale označuje "viditelný svět" vnímaný přímo smysly" [90] Lebeděv své tvrzení argumentuje tím, že mezi zlomkem B 1 a B 30 existuje souvislost, totiž že Hérakleitovo použití výrazu λόγον τόνδε ve zlomku B 1 a κόσμον τόνδε v B 30 není náhodné: *"*...ukazovací zájmeno ὸδε "tento – zde" poukazuje na bezprostřednost předmětu, na jeho zřejmost, na to, co máme všichni "před očima" ",[91] tj. samotná skutečnost.

Lebeděv se domnívá, že metafora knihy přírody je neoddělitelně spjata s abecední či gramatickou analogií, tj. zahrnuje rozdělení *logu* na slabiky až po písmena, přičemž písmena představují jednotlivé protiklady.[92] Ve zlomku B 50 Hérakleitos používá slovo πάντα, které se vztahuje k množství a označuje fenomény. Množství je podle Hérakleita iluzorní. Pravdou pro něj je poznávat tuto mnohost jako jedno. Právě pro ilustraci této teze Hérakleitos uvádí srovnání

(slova i díla), tedy mentalita a jednání lidí, zatímco výraz κατά φύσιν "podle přirozenosti" se tak vztahuje nikoli k přirozenosti každé jednotlivé věci, ale k přirozenosti světa, k objektivní realitě. O rozdílu mezi citáty Hippolyta a Sexta Empirika viz А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 64 nebo А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 260.

[88] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 99.

[89] Tamtéž, s. 69.

[90] Tamtéž, s. 106.

[91] Tamtéž, s. 106.

[92] Tamtéž, s.108.

s *logem*, tj. čtením. Text, který se skládá z množství písmen, se stává srozumitelným pouze v celku, v jednotě. Pokud je text rozložen na jednotlivá písmena, ztrácí svůj smysl.

Zdůrazněním Hérakleitova užití řeckého slovesa ἀκούειν, které znamená nejen naslouchat řeči, ale také číst knihu, [93] Lebeděv naznačuje, že nám Hérakleitos chce vyprávět o knize přírody, kterou lze správně číst, pokud se budeme řídit Hérakleitovými předpisy. Ve zlomku B 1 Hérakleitos rozlišuje tři kategorie čtenářů:

1) Ti, kteří se nikdy nepokusili pochopit knihu přírody. Sem řadí většinu lidí;
2) Ti, kteří se o to pokusili, ale nepochopili to správně. Sem patří básníci a jiní filosofové;
3) Ti, kteří se o to pokusili a dokázali ji pochopit, tj. sám Hérakleitos.[94]

Herakleitos nám říká, že on sám tuto knihu přírody pochopil a umí ji číst díky "správnému "rozdělení" nebo "rozčlenění" "slov a činů" v "tomto logu".[95] Poznání podle Herakleita je především interpretace skutečnosti, která je chápána jako text. Na příkladu zlomku B 67, který představuje gramatickou analogii s vesmírem, kde jsou předmětem analýzy slabiky, Lebeděv ukazuje, jak tento kosmický *logos* správně číst:

ΗΜΕΡΗΕΥΦΡΟΝΗΧΕΙΜΩΝΘΕΡΟΣ DENNOCZIMALÉTO

- *Jednotný text, smyslové vjemy, kognitivní status ἐγκυρεῖν "setkávat se"*

ΗΜΕΡΗ | ΕΥΦΡΟΝΗ | ΧΕΙΜΩΝ | ΘΕΡΟΣ DEN |NOC |ZIMA| LÉTO

- *Nesprávné členění "nechápajících", των πολλών, 4 jména.*

ΗΜΕΡΗΕΥΦΡΟΝΗ | ΧΕΙΜΩΝΘΕΡΟΣ DENNOC | ZIMALÉTO

- *Správné členění "podle přírody" (κατά φύσιν), pouze 2 jména, kognitivní status γινώσκειν "*rozumět*", φρονεῖν "*uvažovat*".*[96]

Hérakleitova epistemologie tedy spočívá v tom, že svět je třeba umět vykládat, tj. číst a *logos* je vodítkem pro čtení, neboť fenomenální svět množství je výsledkem lingvistického omylu,

[93] Je třeba si uvědomit, že se v Hérakleitově době často četlo nahlas a sloveso „poslouchat" mohlo být použito ve významu „číst".

[94] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 262.

[95] Tamtéž, s. 107-108.

[96] Tamtéž, s. 65.

nesprávného rozdělení světa na jednotlivé smysluplné jednotky. Pravda je poznatelná, ale nelze ji předat jinému. Pouze skrze sebe sama, skrze vlastní zkušenost lze *logos* slyšet nebo číst a poznat pravdu, že všechno je jedno. [97]

Lebeděv ilustruje gramatickou analogii logu a vesmíru takto:

Referenční úroveň	Ikonická úroveň
Svět, Vesmír	*Logos (kniha či řeč)*
Jednotlivé věci	*Jména (lexémy)*
Dvojice protikladů (den-noc, zima-léto)	*Slabiky*
Jednotlivé protiklady (den, noc, zima, léto) [98]	*Písmena*

[97] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 110.

[98] Tamtéž, s. 109.

5. Východiska překladu a výkladu při čtení Hérakleitových zlomků, obsahujících pojem *logos*

Přímé zlomky obsahující filosofický pojem *logos* jsou uvedeny ve zlomcích B 1, B 2, B 31, B 45, B 50, B 87, B 108, B 115. Níže následuje jejich výklad. Zlomek B 39 neobsahuje filosofický význam pojmu *logos*, neboť zde *logos* znamená prostě běžnou řeč nebo výrok, proto jej v mé práci neuvádím.

Vycházím z Kratochvílova překladu, ale provádím drobné úpravy: překlad pojmu *logos* nahrazuji samotným pojmem *logos* a slovo "blýskavice" ve zlomku B 31 slovem "prestér". Každý překlad s sebou již nese určitý výklad a pro mou práci je důležité, aby byl pojem *logos* používán bez vztahu k určité filozofické vizi.

5.1 Zlomek B 1

1 Vůči *logu*, který zavazuje – vždy – nechápající jsou lidé,
jak předtím, než jej slyšeli,
3 tak poté, co uslyší prvně.

Ačkoliv se všechno děje podle tohoto *logu*,
5 podobají se nezkušeným,
když zakoušejí taková slova i díla,
7 jaká já vykládám,
když každé rozlišuji podle přirozenosti
9 a ukazuji, jak se to s nimi má.

Ostatním lidem však zůstává skryto, co dělají, když bdí,
11 tak jako zapomínají, [co dělají,] když spí.

1 τοῦ λόγου τοῦ δέοντος αἰεὶ ἀξύνετοι ἄνθρωποι γίνονται
καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι
3 καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον·
γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε,
5 ἀπείροισιν ἐοίκασι
πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιουτέων
7 ὁποῖα ἐγὼ διηγεῦμαι
κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον
9 καὶ φράζων ὅπως ἔχει·

11 τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν
ὅκωσπερ ὁκόσα εὕδοντες ἐπιλανθάνονται.

Sextos Empeirikos, Adversus mathematicos VII, 132 = A 16 /1, 132 (1-11)
Hippolytos, Refutatio omnium haeresium IX, 9, 1 (1-9)
Aristotelés, Rhetorica III, 5; p. 1407b 11-18 = A 4 /1 (1)

Tento zlomek je obvykle považován jako začátek Hérakleitova spisu a je jedním z nejsložitějších a nejkontroverznějších zlomků v Hérakleitově filosofii. Vzbuzuje mezi badateli diskuse a spory ohledně toho, jaký má tento zlomek skutečný význam. Zlomek je citován šesti různými autory, ale mě zde zajímá citace Sexta Empirika a Hippolyta.

Sextus Empiricus cituje zlomek podrobněji než Hippolytos, u něhož chybí poslední věta. Rozdíly a zvláštnosti každého z citátů mohou souviset s tím, jak každý z autorů vnímá Hérakleitův text a jak jeho myšlenky začleňuje do svých vlastních filosofických systémů. Mým cílem však není podat podrobný lingvistický rozbor každého citátu nebo výkladu filosofie Sexta Empirika a Hippolyta. Poukážu pouze na několik lingvistických aspektů, které jsou důležité pro výklad zlomku B 1:

1. Hippolytos cituje tento zlomek s částicí δὲ, takže začátek zlomku v jeho podání začíná τοῦ δὲ, zatímco Sextus τοῦ δὲ zcela vynechává. Dále u Hippolyta je τοῦ δέοντος, zatímco u Sexta τοῦδ᾽ ἐόντος.

Nejprve mě tedy zajímá částice δὲ, totiž to, zda má v daném zlomku nějakou zvláštní roli. Částice δὲ se obvykle ve starořečtině používá k označení protikladu nebo přechodu k nové myšlence či tématu. Často se překládá jako "a" nebo "ale". Částice δὲ tak pomáhá spojovat různé věty nebo myšlenky v textu tím, že označuje přechod od jednoho slova k druhému.[99] Na základě Hippolyta, který jako jediný cituje B 1 s touto částicí, vzniká logický předpoklad: před částicí δὲ musí být něco, protože je poněkud zvláštní, že text začíná antitezí. Existují tři možná vysvětlení částici δὲ u Hippolyta: a) tomuto zlomku předchází *Ηεράκλειτος Ἐφέσιος τάδε λέγει*; b) tento zlomek není první, předchází mu zlomek B 50; c) δὲ nemá žádnou zvláštní funkci. Tak například West se přiklánějí k prvnímu vysvětlení.[100] Druhé vysvětlení upřednostňuje Lebeděv.[101] Kratochvíl a Kirk nepřisuzují částici δὲ žádný zvláštní význam.[102]

Dále lze zlomek číst dvěma způsoby: a) τοῦδ' ἐόντος nebo b) τοῦ δέοντος. Většina badatelů dává přednost první možnosti, Kratochvíl a Hladký naopak upřednostňují druhou. Tento názor má oporu v hlavní rukopisné tradici a nachází se i u anonymního byzantského komentátora Aristotelovy *Rétoriky*. Jedním z významů slovesa δέω je "svázat", což spolu se slovem *logos* dává význam "svazující *Logos*".[103] *Logos* je tedy něčím, co "svazuje" nebo spojuje lidi a věci ve světě, ale zároveň i tím, co "svazuje" nebo zavazuje někoho k tomu, aby činil správně. Τοῦδ' ἐόντος se naopak objevuje pouze u Sexta, který se pravděpodobně snažil ukázat, že Hérakleitos nebyl skeptik, neboť i on připouští, že nějaký obklopující božský rozum, který nás obdařuje kritérii, jež nám pomáhají vyhodnocovat a nově vykládat poznatky, které se k nám dostávají prostřednictvím našich smyslů. Čtení ἐόντος tak podporuje tvrzení, že *logos* "je", tj. existuje, nebo "je společný", což ukazuje, že i pro Hérakleita existuje kritérium pravdivosti věcí.[104]

---

[99] F. MONTANARI, *The Brill dictionary of ancient Greek*, s. 457 – 458.

[100] M. L. WEST, *Early Greek Philosophy and the Orient*, s. 114.

[101] Lebeděv zpravidla považuje Hippolyta za spolehlivější zdroj Hérakleitových zlomků. Je přesvědčen, že Hippolytos uvádí částici δε z nějakého závažného důvodu. Proto se Lebeděv domnívá, že Hérakleitův spis začíná zlomkem B 50. O tom, proč Lebeděv dává přednost Hippolytově citaci, viz. А. В. ЛЕБЕДЕВ, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 260.

[102] Např. Kirk, HERACLITUS, *The cosmic fragments*, s. 36.

[103] V. HLADKÝ, Z. KRATOCHVÍL, MATHESIS PUBLICATIONS, Deontos: Reconstruction and Reading of Heraclitus' B1 and B2:, In *Ancient Philosophy* (2017), s. 288.

[104] V. HLADKÝ, Z. KRATOCHVÍL, MATHESIS PUBLICATIONS, *Deontos*, s. 285 – 287.

2. U Sexta κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον, u Hippolyta prostě διερέων κατὰ φύσιν

Většina badatelů se domnívá, že v Hippolytově citátu chybí slovo "každá věc" (εκαστον). Na základě citace Sexta mnozí badatelé poukazují na slova κατά φύσιν διαιρέων εκαστον jako na předmět Hérakleitovy filosofie a vidí v něm naturalistického pozitivistu a přírodovědce milétského typu, který se snažil vysvětlit podstatu každého jednotlivého fyzikálního jevu.[105] Lebeděv se naopak domnívá, že původní text zlomku zachoval právě Hippolytos. U Hippolyta je přímým doplněním ke slovesu διαιρέων právě επη και έργα "slova a díla", tedy skutečný *logos* světa, zatímco výraz κατά φύσιν "podle přirozenosti" odkazuje nikoli na přirozenost každé jednotlivé věci, ale na přirozenost světa, na objektivní realitu.[106]

Pokud jde o otázku spolehlivosti citací, je těžké říci, která citace je spolehlivější. Tato oblast je předmětem sporů a diskusí mezi badateli, která je dodnes zůstává otevřenou. Nevyřešenou otázkou je rovněž to, jaký je správný výklad *logu* v tomto zlomku. Dříve jsem naznačila hlavní směry výkladu *logu*, ale nyní se pokusím podrobněji prozkoumat, čím jsou rozdíly ve výkladech způsobeny. Musím říci, že zde nebudu rozebírat stanovisko prvního směru, který předpokládá, že *logos* je pouhým označením Hérakleitova diskurzu, tedy prostě "slovo". Domnívám se, že potvrzení toho, že tomu tak není, poskytuje zlomek B 50, o němž bude řeč o něco později. Upozorním jen na to, že ve zlomku B 50 Hérakleitos poukazuje na to, že *logos* neoznačuje jeho slova v subjektivním smyslu, ale je něčím objektivním a samostatným.

Aristoteles v *Rétorice* upozorňuje na syntaktickou dvojznačnost prvního řádku zlomku. Píše, že není jasné, k čemu se vztahuje slovo "vždy" (άεί).[107] Z toho vyplývá dvojí možný způsob čtení: "vůči *logu* platnému vždy" (δέοντος αἰεὶ) nebo "vždy nechápaví jsou lidé" (άει ἀξύνετοι ...γίνονται). Vzniká tak dvojí pojímání zlomku. V prvním případě je zlomek chápán jako: "vůči *logu,* který zavazuje vždy" nebo "ačkoliv je tento *logos* vždy zavazuje". V druhém případě má zlomek následující význam: "vůči *logu*, který zavazuje jsou lidé vždy nechápající".

[105] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 260.

[106] Tamtéž, s. 260.

[107] Aristotelés, *Rhetorica* III, 5; p. 1407b 11-18 = A 4 /1.

Mezi badateli se o této otázce stále vedou spory. Tak například West se domnívá, že αἰεί je predikátem ἐόντος, a přiklání se tedy k první možnosti;[108] Kirk naopak podporuje druhou možnost, tj. podle jeho názoru se αἰεί řadí k ἀξύνετοι.[109] Lebeděv nedává žádnou konkrétní odpověď, souhlasí s první možností, ale nevylučuje možnost záměrné dvojznačnosti, tj. že αἰεί odkazuje jak na ἐόντος, tak na ἀξύνετοι.[110] Záměrnou dvojznačnost podporují Kratochvíl[111] a Kahn.[112] Souhlasím také s tím, že jde o záměrnou dvojznačnost, a držím se dvojího způsobu čtení prvního řádku zlomku, totiž: "tento *logos*, který zavazuje– vždy – nechápající jsou lidé".

Nyní je třeba pochopit, jak lze pojem *logos* v tomto zlomku přeložit a jaký má význam. Jak jsem již zmínila výše, odmítám chápání *logu* v tomto zlomku jako pouhého "slova" v subjektivním smyslu, jako odkazu na diskurz samotného Hérakleita. Otázkou tedy zůstává, jaké jsou možnosti překladu a porozumění významu *logu* v tomto kontextu?

Existuje několik možných překladů *loga* v tomto zlomku, které odpovídají danému kontextu. První možnost nám nabízí Kirk, který zde *logos* překládá jako "formule věcí".[113] K tomuto překladu dospívá postupnou analýzou samotného kořene slova *logos*. Kořen λεγ – implicitně odkazuje na význam "vybírání" nebo "výběr". Z toho vyplývá význam "počítání" a následně "míra" a "poměr". Na základě analýzy ostatních zlomků, v nichž se pojem *logos* objevuje, Kirk dochází k závěru, že *logos* ve zlomcích B 2, B 50 a rovněž v B 31, 45 a 115 má podobný, ne-li totožný význam, tedy "míra". Dospívá tak k závěru, že tento význam je ve zlomcích nejčastější, a dále usuzuje, že právě význam "míra" se hodí ke zlomku B 1. Kirk se postupně snaží najít slovo, které by odráželo to, co Kirk považuje za klíčovou filosofickou koncepci Hérakleita, tedy nějaký uspořádaný princip fungování všech věcí, něco jako "plán", "pravidlo" nebo dokonce "zákon". Je přesvědčen, že vhodným překladem by byl výraz "formule věcí", který implicitně zachovává význam "míra".[114]

[108] M. L. WEST, *Early Greek Philosophy and the Orient*, s. 116.

[109] HERACLITUS, *The cosmic fragments*, s. 34.

[110] А. В. ЛЕБЕДЕВ, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 261.

[111] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 110.

[112] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 93.

[113] HERACLITUS, *The cosmic fragments*, s. 39.

[114] HERACLITUS, *The cosmic fragments*, s. 38 – 39.

Druhou možnost překladu nabízejí Kratochvíl a Kahn. Kratochvil zde překládá *logos* jako "řeč" a tuto řeč chápe jako "osudovou řeč".[115] Poukazuje na svědectví Sexta, který komentuje zlomek B 1 slovy: "...muž začíná dílo *O přiroze*nosti, ukazuje na to, co nás obklopuje...". "To, co nás obklopuje" podle Kratochvíla přesně ukazuje na Hérakleitovo pojetí *logu*, totiž jako něčeho nadpřirozeného, blízkého náboženské moudrosti. Kratochvíl upozorňuje, že pojem *logos* lze použít i pro neutrální pojmenování spisu jako *Řeč*. V archaickém období psaná práce sloužila spíše jako pomůcka buď pro vlastní paměť, anebo pro někoho jiného. Hérakleitos svůj spis nepíše pro někoho, věnuje ho chrámu a odděluje tak svůj *logos* od věčného *logu.* Kratochvíl se domnívá, že Hérakleitos si pohrává s možnostmi jazyka a osud chápe pravděpodobně jako božskou hru, opírající se o život lidské řeči, stejně jako o smysl celku, který je jakousi dětskou nebo náhodnou hrou. Podle Kratochvíla Hérakleitos vtipně používá pojem *logos* pro označení běhu osudu, který má původ v apollinském věštění.[116]

Kahn zde překládá pojem *logos* jako "výklad" (account) a rozumí jím jak diskurz samotného Hérakleita, tak něco univerzálního, věčného a božského. Podle Kahna tak *logos* může označovat "to, co Hérakleitos říká" pouze v objektivním smyslu, tj. jeho slova odrážejí strukturu samotného světa. [117]

Třetí možnost nabízí Lebeděv. Pojem *logos* zde nijak nepřekládá, pouze jej zdůrazňuje jako "tento *logos*", neboť se domnívá, že pojem *logos* je metaforou pro samotný vesmír, jakousi "knihou přírody" (Liber Naturae). Lebeděv se domnívá, že takto Hérakleitův *logos* chápal Platón v *Kratylu*, stejně jako Hippolytos a Sextos Empiricus. "Tento" znamená "to, co je před našima očima", tj. něco zjevného.[118]

Jak je tedy patrné, v tomto zlomku existuje mnoho možných překladů pojmu *logos*. Nemožnost přesného překladu potvrzuje "temnotu" Hérakleitova myšlení. Vzniká tak dojem, že takovou nejednoznačnost překladu pojmu *logos* v tomto zlomku, stejně jako ve zlomcích B 2 a B 50, Hérakleitos vytvořil záměrně. Zdá se, že Hérakleitos tím naznačuje, že každý ze čtenářů jeho

[115] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 109.

[116] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 89–91.

[117] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 97-98.

[118] А. В. ЛЕБЕДЕВ, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 262.

spisu si může najít svůj vlastní zvláštní význam, ať už jde o objektivní zákon vesmíru, nebo o vesmír jako takový. Mnoho badatelů, včetně mě, se však stále zabývá otázkou pochopení a výkladu tohoto zlomku. Čtenář si již možná udělal představu o hlavních interpretačních směrech tohoto zlomku. Nyní se pokusím představit výklady těch badatelů, o nichž byla řeč výše, a pokusím se tak pochopit, čí výklad přesněji odpovídá myšlení samotného Hérakleita.

Co má Kirk na mysli, když překládá pojem *logos* jako "formule věcí"?

Při analýze pojmu "slova i díla" (καὶ ἐπέων καί ἔργων) Kirk dochází k závěru, že "slova" jsou způsobem či nástrojem vysvětlení, zatímco "díla" jsou předmětem vysvětlení.[119] Slovo διηγεῦμαι podle Kirka znamená něco víc než "výklad", předpokládá nějaký proces analýzy, který vede k vynesení soudu. Kirk je přesvědčen, že předmětem Hérakleitovy analýzy v tomto zlomku je "každá věc" a samotnou analýzou je κατὰ φύσιν. φύσις zde nesouvisí s představou růstu, protože tato představa chybí ve všech raných užitích tohoto pojmu, včetně Hérakleita. Kirk překládá φύσις jako "skutečná konstituce",[120] což implikuje myšlenku uspořádání a klasifikace jednotlivých složek. Hérakleitos tak podle Kirka věří, že to, co ovlivňuje chod všeho na světě, je nějaký κόσμος neboli řád, aspekt *logu* neboli "formule", která je základem fungování všech věcí. Důležitým aspektem této "formule" je, že vše na světě, každá věc, se navzájem prolíná a mění podle míry. Kirk se domnívá, že je pravděpodobnější, že se Hérakleitos snažil najít nějaký apriorní princip, který by byl základem jednoty světa, a s jeho pomocí "rozlišit každou věc podle její struktury" a najít univerzální "formuli", která by byla platná i pro nejdrobnější věci. Takovým způsobem chce Hérakleitos vysvětlit strukturu všech věcí a k tomu je zapotřebí prozkoumat každou jednotlivou věc a určit, čím se řídí její fungování.[121]

Kirk odděluje poslední řádek zlomku a vykládá jeho význam následujícím způsobem:
Hérakleitos si uvědomuje, že *logos* je přítomen ve všem a že je uchopitelný, ale ostatní lidé ho nevnímají, nevidí ho. Hérakleitos předpokládá, že lidé mají schopnost uchopit *logos* převážně prostřednictvím objektivního zkoumání. Hérakleitos přirovnává slepotu většiny lidí k jejich

[119] HERACLITUS, *The cosmic fragments*, s. 41.

[120] Tamtéž, 42.

[121] Tamtéž, 43.

zapomínání toho, co se děje v jejich snech. Tj. poslední řádek zlomku je analogií k neschopnosti rozpoznat *logos* ve světě a v každé věci, podobně jako lidé zapomínají své činy ve snech.[122]

Podle Kirka tedy Hérakleitos v tomto zlomku napadá své spoluobčany ze dvou důvodů: 1) *logos* existuje, má určité vlastnosti a je tím, co způsobuje vznik všeho na světě, ale lidé, ačkoli mají schopnost jej rozpoznat, protože je přítomen v každé věci, jej nepoznávají; 2) a přestože Hérakleitos popisuje *logos* pomocí slov a poukazuje na to, že *logos* je přítomen v každé věci, lidé jej stále nepoznávají. Lidé nevidí nebo nechtějí vidět smysl či strukturu svého vlastního vnímání vnějšího světa.[123]

Jak tento zlomek vykládá Kahn?

Jak jsem již naznačila výše, Kahn se těžce smiřuje s tím, že *logos* zde může sloužit jako sebeodkaz, což je tradiční rys proema v iónské próze. Přesto však Kahn pochybuje, že tomu tak je.[124] Pochybnosti vyplývají z toho, že Hérakleitos zdůrazňuje pojem *logos,* a také ze syntaktické dvojznačnosti, která se kolem něj vyskytuje. Právě tyto stylistické obtíže naznačují, že Hérakleitos zde mluví o něčem zcela jiném než o pouhé "zprávě" iónské prózy.[125] Kahn zdůrazňuje dvojí status Hérakleitova *logu. Logos* je podle něj jednak uvažování samotného Hérakleita, jednak jakási univerzální věc, možná dokonce věčná a božská, a vše se děje podle ní.[126] Svědčí o tom i fakt, že Hérakleitos vyjadřuje nespokojenost s tím, že jeho posluchači nemohou tento *logos* pochopit buď až poté, kdy Hérakleita vyslechli, nebo předtím. Toto nepochopení lze vysvětlit pouze tím, že Hérakleitův *logos* představuje pravděpodobně pravdu, která existovala vždy.[127] Kahn však nechápe onen *logos* pouze jako nějakou strukturu či objektivní obsah Hérakleitova uvažování. Podle Kahna sloveso γινεθαι nejprve vyjadřuje lidskou nechápavost a poté je toto sloveso použito na "všechny existující věci", kterým lidé

[122] Tamtéž, 44.
[123] Tamtéž, 45.
[124] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 97.
[125] "(…Ionian prose "report"…)", C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 97.
[126] Tamtéž, s. 97.
[127] Tamtéž, s. 98.

nerozumějí, které nechápou.[128] *Logos* jako univerzální pravda je zde tedy postaven proti nekompetentní reakci lidstva. Výraz "podobají se nezkušeným" naznačuje, že lidé tuto zkušenost mají. Tato zkušenost je zkušeností věcí samotných, které vznikají podle tohoto *logu.* Lidé však tuto pravdu nevidí, a to ani tehdy, když tuto pravdu před nimi vysloví sám Hérakleitos. Lidé nerozumějí ani jeho slovům, ani faktům, na něž poukazuje. Obraz spánku u Hérakleita v tomto kontextu slouží k označení představy poznávacího odcizení, tj. označuje stav lidské nevědomosti před dostupnou pravdou.

Kahn se domnívá, že Hérakleitos hovoří o zcela jiném druhu pravdy než milétští filosofové. Hérakleitos vyzdvihuje zaslepenost lidí, kteří si neuvědomují, co dělají. Kahn se tedy domnívá, že předmětem Hérakleitova uvažování je právě lidský život. [129]

Jak význam zlomku vidí Kratochvíl?

Dříve jsem psala o tom, že podle Kratochvila se slovo "vždy" v prvním řádku vztahuje jak k *logu*, který překládá jako *řeč* a chápe ji jako osudovou, tak i k nechápavým lidem. Kratochvil se však domnívá, že "vždy" patří nejen ke slovům tohoto zlomku, ale také k samotné situaci předcházející slyšení řeči, a tudíž i k situaci po vyslechnutí této řeči. Hérakleitos tedy slovem "vždy" odkazuje k něčemu, co je mnohem starší a trvalejší než člověk, k něčemu, co člověku poskytuje orientaci v proměnlivém okolí. Hérakleitos podle Kratochvila spojuje význam slova "vždy" s přítomností a s úměrami, jimiž je přítomnost provázána s minulostí a budoucností, se vznikáním a zanikáním. To, co je stále "vždy", pro Hérakleita znamená, že to, co se děje, vždy tak bylo a vždy tak bude – "vždypřítomná energetická symetrie uvnitř časného kolotání".[130]

Kratochvíl upozorňuje na chiasmus na začátku tohoto zlomku, který formuluje základní vztahy mezi výrazy:

řeč – platná
nechápaví – lidé [131]

[128] Tamtéž, s. 98–99.

[129] Tamtéž, s. 99–100.

[130] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 110.

[131] Tamtéž, s. 110.

Hérakleitos nám tedy prostřednictvím chiasmu říká, že lidé se mají k řeči tak, jako se nechápavost lidí má k platnosti řeči.[132] Pozoruhodné je, že Hérakleitos zde staví do protikladu lidi v plurálu a řeč v singuláru, přičemž neuvádí "je" před řečí, ale klade ho před slovem "lidé", stejně jako se na ně vztahuje sloveso γινεθαι "stávat se, vznikat". τοῦδ᾽ ἐόντος před *logem* má adjektivní význam a znamená: "platný", "skutečný" nebo "pravdivý".[133] O stylistických a jazykových zvláštnostech jsem již mluvila v kapitole o *stylu a jazyku* Hérakleita. Připomenu jen, že Hérakleitos proměnlivé jevy obvykle vyjadřuje plurálem se slovesem "být", zatímco věčná jsoucna je v singuláru a bez slovesa "být". Jedná se o zvláštní Hérakleitův stylistický prostředek.

Hérakleitos si stylisticky pohrává i se slovem ἀξύνετοι. V iónském dialektu ξυνός znamená "společný", a jak se později ukáže ve zlomku B 2, tímto "společným" je *logos*. Předpona "α-" ve starořečtině označuje negaci nebo opačný význam. Slovo ἀξύνετοι je tedy protikladem slova ξυνός a označuje to, co se nachází mimo tohoto "společného", a to jsou lidé. Dále lze výraz "nechápaví lidé" chápat jako "bez rozumu, bez mysli, bez ducha". Rozdíl mezi touto lidskou vadou a platnou řečí existuje vždy, takže tuto řeč lidé vždy nepochopí, ať už předtím, než ji uslyší, nebo poté, co ji uslyší prvně. [134]

Vše na tomto světě se děje podle této řeči, nic není mimo ni, kromě lidí, kteří jí nechápou. Ti se podobají nezkušeným, když zakoušejí, tj. nechápou ani svou vlastní zkušenost, ani žádnou řeč. Pouze mudrc, tj. Hérakleitos, rozlišuje každé slovo a čin podle přirozenosti, chápe jejich význam, vykládá je a na tento význam poukazuje.[135] *Ostatním lidem* to však zůstává skryto. Výraz "ostatní lidé" je synonymem pro "nechápaví" a znamená, že jsou "jiní", tj. jsou mimo toto společné, mimo svět. Metafora bdění a spánku může označovat, že lidé nevědí nejenom o okolním dění, ale i o své vlastní činnosti nebo řečech. To, co lidem uniká, je právě to, na co zapomínají, zatímco osudová řeč jim to neustále připomíná a uvědomuje. Kratochvíl

[132] Tamtéž, s. 110.

[133] Tamtéž, s. 110.

[134] Tamtéž, s. 111.

[135] Tamtéž, s. 111.

naznačuje, že Hérakleitos tak vyzývá lidi k "probuzení" do jasného vnímání, poukazuje na zapomenutost osudové řeči.[136]

Proč podle Lebeděva pojem *logos* je metaforickým výrazem?

Nejprve je třeba zmínit, že Lebeděv se domnívá, že tento zlomek není prvním zlomkem v Hérakleitovem spisu, prvním je podle Lebeděva zlomek B 50.[137] Podrobněji se tím budu zabývat při výkladu zlomku B 50. Pokud jde o tento zlomek, Lebeděv dává přednost Hippolytově citaci, neboť se domnívá, že je spolehlivějším zdrojem Hérakleitových zlomků.[138] V Hippolytově verzi je přímým doplněním slovesa διαιρέων výraz επη και έργα "slova a díla". Lebeděv se domnívá, že tento výraz vyjadřuje skutečný *logos* světa, který se dá "rozdělit". Výraz κατά φύσιν se vztahuje k povaze samotného světa, tj. k objektivní realitě.[139]

Kromě dvojznačnosti se slovem "vždy" Lebeděv poukazuje na druhou syntaktickou dvojznačnost zlomku. Ta spočívá ve slovech γινομένων γαρ πάντων κατά τον λόγον τόνδε.[140] Tato věta připouští dvojí čtení podle toho, zda je slovo πάντων genitivem středního rodu (πάντα), nebo mužského rodu πάντες. V prvním případě lze zlomek číst takto: "neboť ačkoli jsou všechny věci stvořeny podle tohoto *logu".* V druhém případě však: "neboť ačkoli všichni (lidé) přicházejí do styku s tímto *logem*" nebo "ačkoli všichni lidé přicházejí do přímého styku s tímto logem". Γίνεσθαι κατά τίνα může označovat "setkání tváří v tvář s někým",[141] tj. nějakou přímou smyslovou zkušenost.

Výraz "tento logos" je podle Lebeděva metaforou "knihy přírody", která odráží samotný vesmír.[142] Ve prospěch tohoto výkladu svědčí doklad gramatika Diadóda, který tvrdil, že název

[136] Tamtéž, s. 112–113.

[137] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 256.

[138] Tamtéž, s. 260.

[139] Tamtéž, s. 260.

[140] "(…Ačkoliv se všechno děje podle tomuto *logu…)", př. Z.Kratochvíl.*

[141] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 261.

[142] Tamtéž, s. 262.

první kapitoly Hérakleitovy knihy zní *O vesmíru* (περί του παντός).[143] "*Tento*" se vztahuje k tomu, co se nachází před našima očima, tj. k viditelnému světu. Podle Lebeděva je celý zlomek postaven na analogii mezi čtením či analýzou textu a poznáváním světa. "Naslouchat logu" může ve starořečtině znamenat také "číst knihu", neboť v Hérakleitově době se obvykle četlo nahlas.[144]

Lebeděv je tedy přesvědčen,[145] že tuto "knihu přírody" mají všichni lidé před očima, ale nejsou schopni ji přečíst a pochopit její význam. Lebeděv naznačuje, že Hérakleitos ve zlomku rozlišuje tři kategorie lidí:

1) ti, kteří se ani nepokusili porozumět a pochopit význam l*ogu* světa;
2) ti, kteří se o to pokusili, ale neuspěli ("vypadají jako nevědomci");
3) ti, kteří se pokusili a podařilo se jim pochopit význam *logu.*[146]

Mezi první kategorii lidí patří "ostatní", do druhé jiní filosofové a básníci. Sám Hérakleitos spadá do třetí kategorie. "Ostatní" jsou podle Lebeděva ti, kteří se ani nepokusili pochopit logos, tj. neosvícený dav. Lebeděv se domnívá, že tento zlomek obsahuje metaforický model "poznávání světa jako čtení knihy (l*ogos*) přírody".[147] *Logos* se tedy rozpadá na jména, jména na slabiky a slabiky na písmena.[148] Samotný Hérakleitův *logos* je v souladu s *logem* světa a přírody, protože jej "rozděluje" podle přírody. Hérakleitos tedy píše svou knihu "jazykem přírody".[149]

[143] Díogenés Laertios, Životy, názory a výroky proslulých filosofů, př. Antonín Kovář, Nová tiskárna, Pelhřimov 1995, s.351

[144] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 262.

[145] Tamtéž, s. 262.

[146] Tamtéž, s. 262.

[147] Tamtéž, s. 263.

[148] O tom, jak Lebeděv člení logos na slabiky a písmená viz kapitola *Hlavní směry výkladu Hérakleitova logu současnými badateli,* s.

[149] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 263.

Jaký je skutečný význam zlomku?

Tato otázka zůstává otevřená a není známo, zda na ni někdy bude odpovězeno. Jak je patrné, výklady tohoto zlomku se mezi badateli liší. Pro mě bylo důležité ukázat hlavní interpretační směry, aby bylo možné pochopit, kterým směrem se mám dále ubírat. Každý výklad si zaslouží vlastní pozornost a je důležitý pro pochopení Hérakleitovy filosofie. Podle mého názoru se k Hérakleitovu myšlení nejvíce přiblížili badatelé Kahn, Kratochvíl a Lebeděv. Kirkův výklad pro mě není přesvědčivý, a to ze dvou důvodů. *První* je, že pokud podle Kirka Hérakleitos zkoumal každou věc a snažil se pochopit její podstatu, proč si nezvolil některý z pojmů používaných přírodními filosofy, například proč ne ἄπειρον, proč právě *logos*? Zdá se mi poněkud zvláštní, že si filosof pro označení jakéhosi prvku, z něhož vše na tomto světě pochází a který je ve všem obsažen, vybírá právě tento výraz. *Druhým* důvodem je následující otázka: Jak si filosof, který vidí kosmos jako "hromadu bezdůvodně roztroušených věcí" [150] nebo čas či život jako nějaký chaos a nikoliv řád,[151] klade za úkol své filosofie vystihnout nějakou univerzální "formuli", nějaký řád čili plán, který by platil pro každou věc? Na tyto otázky Kirk nedokáže odpovědět a jeho výklad mě neuspokojuje. Proto musím s Kirkovým názorem nesouhlasit.

Na závěr se zmíním o ještě jednom výkladu, který předkládá Johnston ve svém článku *On "Logos" in Heraclitus.* Podle Johnstona *logos* v Heraklitově filosofii označuje neustále předvádění se světa jako "thus and so"[152] nám v naší zkušenosti – jakési kosmické sebezjevení. Pochopit *logos* znamená pochopit samotný svět tak, jak se nám projevuje. Hérakleitos vytýká lidem, že selhávají ve snaze pochopit "toto jediné společné kosmické sebezjevení"[153] na základě své zkušenosti a přirovnává tuto lidskou neschopnost k nepochopení smyslu mluveného nebo psaného textu.[154] Hérakleitos totiž má na mysli představu, že svět k nám promlouvá a *logos* je způsobem, jakým svět se projevuje, ukazuje nám a tento *logos* máme poslouchat, neboť pochází od skutečnosti.

[150] *DK* 22 B 124, př. Z.Kratocvíl.

[151] "Život je dítě, které si hraje, hraje s kostkami: království náleží dítěti", *DK* 22 B 52, př. Z.Kratochvíl.

[152] M. A. JOHNSTONE, *On 'Logos' in Heraclitus*, s. 16.

[153] Tamtéž, s. 21.

[154] Tamtéž, s. 24–26.

5.2 Zlomek B 2

1 {Pročež Hérakleitos výslovně poukazuje na to,
že všechno konáme a myslíme díky účasti na božském *logu,*
3 když krátce poté ještě připojuje:}

Proto je třeba následovat to společné,

5 {[protože xynos znamená iónsky společné], xynos je tak [totéž, co] koinos}.

7 Ačkoliv je *logos* společný,
žijí mnozí tak, jako kdyby měli své vlastní vědomí.

1 {διὰ τούτων γὰρ ῥητῶς παραστήσας,
ὅτι κατὰ μετοχὴν τοῦ θείου λόγου πάντα πράττομέν τε καὶ νοοῦμεν,
3 ὀλίγα προδιελθὼν ἐπιφέρει·}

διὸ δεῖ ἕπεσθαι τῷ [ξυνῷ,

5 {τουτέστι τῷ] κοινῷ, ξυνὸς γὰρ ὁ κοινός.}

7 τοῦ λόγου δ᾽ ἐόντος ξυνοῦ
ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν.

Sextos Empeirikos, Adversus mathematicos VII, 133, 3-5 Mutschmann-J.Mau = A 16 /1,133

Zlomek je úzce provázán se zlomkem B 1 a je vlastně pokračováním hlavní myšlenky prvního zlomku. Rovněž přináší interpretační obtíže a nejasnosti. Část zlomku je doslovnou citací, část parafrází Sexta. Parafráze obsahuje Sextovu vizi Hérakleitovy filosofie. Sextus nejspíše přizpůsobuje výklad zlomku své filosofii a považuje Hérakleitův *logos* za božský, tj. ve významu "rozum". *Logos* s největší pravděpodobností u Hérakleita nemá božský význam. To však nevylučuje možnost vykládat *logos* jako božský princip. V takovém případě lze zlomek vykládat takto:

Hérakleitos tvrdí, že veškeré lidské jednání a myšlení se odehrává v souladu s účastí na božském *logu*. Tento *logos* je společný, neboť je přítomen všemu, včetně člověka, a určuje jeho schopnost jednat a myslet. "Společný" v tomto případě znamená, že nějaký božský řád určuje jednání a myšlení lidí, je tedy společný všem. Sjednocuje lidi v jejich schopnosti jednat a chápat svět. Hérakleitos poukazuje na to, že mnozí lidé žijí ve světě podle svých vlastních představ a názorů. I když mají lidé své vlastní vědomí, jsou stále součástí tohoto společného *logu*, který určuje jejich jednání a myšlení.

Většina badatelů však tento výklad odmítá.[155] Například Kratochvil se domnívá, že význam slova "společné" je blízký novodobému slovu "skutečné". Na tom je založen Sextův mylný výklad, který se opírá o toto chápání. Sextus chápe tento zlomek jako důvěryhodnost společné účasti na božském rozumu a domnívá se, že příčinou vybočení ze společného je jedinec.[156] Takové chápání je Hérakleitovi cizí. Podle něj zdrojem vybočení je dav, množství nechápajících.[157]

Logos zde může být vykládán i jako vyšší moudrost nebo poznání. V tomto výkladu tedy *logos* představuje schopnost intelektuálního uvědomění a pochopení světa. Naznačuje, že veškeré jednání a myšlení vychází z tohoto hlubokého poznání či nejvyšší moudrosti. *Logos* jako moudrost znamená, že lidé mají schopnost poznávat a vnímat realitu kolem sebe, nacházet v ní smysl a hodnotit události a jevy, ale tuto schopnost nevyužívají a nadále žijí v souladu se svým osobním porozuměním světu.

Takto například tento zlomek chápe Kahn. Zdůrazňuje význam "společného" jako veřejného, tj. toho, co patří společnosti a liší se od toho, co je soukromé.[158] To, co "společné" může podle Kahna mít význam porozumění nebo intelektu (noos). *Logos* je "společný", protože vyjadřuje strukturu, která charakterizuje všechny věci, a je tedy veřejný, tj. dostupný všem lidem, protože

[155] Srov. А. В. Лебедев, *Логос Гераклита*, s. 271 nebo C. H. Kahn, Heraclitus, *The art and thought of Heraclitus*, s. 101 – 102.

[156] Z. Kratochvíl, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 114.

[157] "Jaká je jejich mysl či rozvaha? Důvěřují lidovým zpěvákům, a jako učitele užívají zástup; nevědí, že „většina je špatná, menšina dobrá"", *DK* 22 B 104, př. Z.Kratocvíl nebo "Ti nejlepší si místo všeho vybírají jedno, nehynoucí slávu místo pomíjivostí; mnozí jsou však nasyceni jako dobytek.", *DK* 22 B 29, př. Z.Kratocvíl.

[158] C. H. Kahn, Heraclitus, *The art and thought of Heraclitus*, s. 101.

je dán v imanentní struktuře jejich společné zkušenosti.[159] Vyjadřuje tuto společenskou jednotu a společné jednání mezi členy společnosti. *Logos* je zároveň principem souhlasu mezi různými silami. *Logos* tedy označuje nejen všechny věci, ale také činnost intelektu jako takového. Kahn zde navrhuje vykládat *logos* nejen jako řeč, ale také jako racionální uvažování vyjádřené v řeči, myšlení a jednání. Kahn zdůrazňuje, že takovou racionalitou není "Rozum" jako nějaká metafyzická entita, která je příčinou racionality. Hérakleitos podle Kahna chápe racionalitu jako fenomenální vlastnost projevující se v racionálním jednání.[160]

Logos zde může znamenat i samotnou přírodu. V tomto případě Hérakleitos poukazuje na to, že příroda lidi spojuje, je "společná" všem. Avšak mnozí lidé si to neuvědomují a raději vidí a chápou přírodu svým vlastním způsobem. Proto lidé interpretují přírodu individuálně a snaží se ji pochopit vlastním rozumem a moudrostí. Namísto toho, aby si uvědomili jednotu přírody, její univerzálnost, usilují o vlastní, jedinečné pojímání přírody. Takový výklad zlomku zdůrazňuje, že příroda je společná všem lidem bez ohledu na jejich odlišnosti a individuální názory. Kvůli odlišnému chápání a preferencím však každý vnímá a chápe přírodu jinak. Zlomek by tím mohl poukazovat na nedostatky a omezenost lidského rozumu, který není vždy schopen plně pochopit skutečnou podstatu přírody.

Přibližně tak to chápe Lebeděv. Pod pojmem *logos* rozumí *logos* zjevného světa, který je "společný" všem, a tedy pravdivý, zatímco individuální *logos* lidí je nepravdivý. Kritériem pravdy je tedy u Hérakleita univerzalita, zatímco individuálnost je kritériem nepravdy. Lebeděv se domnívá, že *logos* jako by k lidem "vysílá" a má sílu morálního či politického imperativu. Lidé jej musí následovat. Lebeděv se domnívá, že Hérakleitova filosofie má eticko-politický charakter, který se projevuje překonáním individuálního a uznáním priority společného nad individuálním a celku nad jednotlivým. Lidé naproti tomu žijí špatně, neboť nenásledují to společné.[161]

Závěrem lze říci, že výklad tohoto zlomku poukazuje na obtížnost jednoznačného vymezení významu *logu*. *Logos* lze chápat jako obecný, univerzální a přístupný všem lidem. Může být

[159] Tamtéž, s. 101–102.

[160] Tamtéž, s. 102.

[161] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 271 – 272.

vnímán jako moudrost nebo intelekt vyjádřený v řeči, ale ne jako božský Rozum. Také *logos* může být spojen s přírodou nebo řečí, ale sotva jako univerzální "formule" či zákon.

5.3 Zlomek B 31

1 {Že jej však [svět] považoval také za vzniklý a za podléhající zkáze,
to připomínají následující slova:}
3 Obraty ohně – nejprve moře;
obraty moře – zpola země, zpola *přestér*.

5 {To říká v tom smyslu, že vlivem *logu* a boha, který všechno uspořádává,
se oheň skrze vzduch obrací ve vlhkost,
7 a to jako v semeno uspořádání světa, které nazývá mořem.
Z něho [z ohně ?] pak znovu vzniká země a nebe a věci, které k nim přináležejí.
9 Jak se znovu navrací a vzněcuje,
to zřetelně vyjadřuje těmito slovy:}

11 Moře se rozlévá a poměřuje se vůči témuž *logu*,
jaké bylo dříve, než vznikla země

1 {ὅτι δὲ καὶ γενητὸν καὶ φθαρτὸν αὐτὸν εἶναι ἐδογμάτιζεν,
μηνύει τὰ ἐπιφερόμενα·}

3 πυρὸς τροπαὶ· πρῶτον θάλασσα,
θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ,

5 {δυνάμει γὰρ λέγει, ὅτι πῦρ ὑπὸ τοῦ διοικοῦντος λόγου καὶ θεοῦ
τὰ σύμπαντα δι᾽ ἀέρος τρέπεται εἰς ὑγρὸν,
7 τὸ ὡς σπέρμα τῆς διακοσμήσεως, ὃ καλεῖ θάλασσαν·
ἐκ δὲ τούτου αὖθις γίνεται γῆ καὶ οὐρανὸς καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα.

9 ὅπως δὲ πάλιν ἀναλαμβάνεται καὶ ἐκπυροῦται,
σαφῶς διὰ τούτων δηλοῖ·}

11 θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον
ὁκοῖος πρῶτον ἦν ἢ γενέσθαι γήν.

Chrýsippos (590.7-11) u Klémenta Alexandrijského, Stromata V, 104, 3-5

Eusebios, Praeparatio evangelica XIII, 13, 31

V tomto zlomku se Hérakleitos nezaměřuje na kosmogonii, tj. na vznik světa nebo jeho strukturu. Místo toho popisuje neustálou změnu a pohyb probíhající ve světě. Poukazuje na transformační procesy a vzájemné vztahy mezi živly, jako je oheň, moře, země a nebe, a zdůrazňuje jejich neustálou proměnu. Poukazuje na to, že oheň prochází různými stavy a ovlivňuje ostatní živly, jako je voda, země a "prestér". Ve filosofii Hérakleita má oheň důležitou roli a určitý symbolický význam. Oheň je věčně živý prvek, který tvoří svět, přičemž se vzněcuje a pohasíná podle míry.[162] Oheň je něčím božským, co je přítomno ve všech věcech.[163]

Slovo τροπαὶ může označovat jak porážku v bitvě, tak "otočení" slunce o slunovratu.[164] Kahn navrhuje toto slovo překládat jako "obrat", čímž chce vystihnout oba tyto významy a zdůraznit důležitost tohoto výrazu v Hérakleitově učení.[165] Výraz "obrat ohně – nejprve moře" může naznačovat, že oheň se proměňuje v moře, tvoří ho a přitom, zdá se, že v něm přebývá či existuje. Oheň tedy jakoby dává moři život a energii, přičemž si zachovává svou podstatu. Zdá se mi, že moře může vyjadřovat vodní živel.

Výraz "obraty moře – zpola země, zpola *prestér*" je záhadný. "Prestér" (πρηστήρ) je poměrně složitý a nejednoznačný pojem, který badatelé vykládají různými způsoby. Někteří jej spojují

[162] "Svět, stejný pro všechny, neutvořil žádný z bohů ani z lidí – ale byl vždy a je a bude – vždyživý oheň, vzněcující se s ohledem na [svoje] míry a pohasínající s ohledem na [svoje] míry." *DK* 22 B 30, př. Z.Kratochvíl.

[163] "Všechno se směňuje za oheň a oheň za všechno, jako zboží za zlato a zlato za zboží.", *DK* 22 B 90, př. Z.Kratochvíl.

[164] Heslo "τροπή", F. MONTANARI, *The Brill dictionary of ancient Greek*, s. 2157.

[165] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 140.

s bleskem, jiní vidí jeho souvislost se vzduchem nebo vichrem. Například v Hésiodově Theogonii znamená "prést́r" hurikánový vítr.[166] Kahn se však domnívá, že "prést́r" představuje ničivý výbuch ohně z bouřkových mraků a symbolizuje sílu kosmického ohně. Poznamenává, že řecké literární prameny naznačují spojení "prést́ra" spíš s nebeským ohněm, nikoli s tornádem nebo vichrem.[167] Kratochvíl "prést́r" překládá jako "blýskavice" a myslí tím blesk nebo nějakou záři či bouřky plné blesků a větru.[168]

Závěr zlomku může znamenat, že se moře obnovuje nebo se vrací ke svému původnímu objemu, který mělo předtím, než bylo rozděleno na zemi a *prést́r*. Výraz "rozlévá se" lze chápat i jako proces, při němž se moře rozšiřuje. To by mohlo naznačovat, že moře není nehybné nebo omezené, ale má schopnost se šířit nebo rozšiřovat. Moře se nerozlévá nějak chaoticky, ale podle míry. *Logos* lze chápat jako princip nebo míru, která pomáhá moři obnovit se či vrátit se do původního stavu.

Takže oheň se proměňuje v moře a způsobuje jeho vznik, a moře se zase proměňuje v zemi a v *prést́r* a způsobuje její vznik. Oheň, který je příčinou moře, je také příčinou země a prést́eru. Co se stává s ohněm? Zmenšuje oheň svůj objem tím, že se proměňuje na moře, zemi a prést́r? Na otázku, co se stává s ohněm, ovšem zlomek nedává přesnou odpověď. Lze se pouze domnívat, že oheň se může během svého přechodu z ohně do moře, země a prést́eru nějak se štěpit nebo proměňovat se.

Oheň lze také považovat za jakýsi aktivační prvek nebo "roznětku" jiných živlů či elementů. Oheň se proměňující v moře se dá chápat jako proces aktivace nebo zapojení moře do dynamického proudu transformací. Moře pak prochází svým vlastním cyklem proměn, jehož výsledkem je, že se jeho část stává zemí a část prést́erem (bleskem nebo vichřicí). Všechny tyto živly působením ohně zahajují své vlastní procesy a cykly, včetně např. projevů počasí, ročních období a dalších přírodních jevů. Míra je obsažena v samotné přírodě, která určuje proporce a poměry mezi jednotlivými prvky a živly, čímž zajišťuje rovnováhu a harmonii ve vesmíru a umožňuje každému prvku projít svým cyklem změn, aniž by překročil určité hranice.

[166] Hésiodos, *Theogonie*, 846, př. V.Versajev.

[167] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 141 – 143.

[168] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 212.

Lebeděv se například domnívá, že tento zlomek popisuje velký kosmický cyklus, který odpovídá "Velkému roku".[169] Tento "Velký rok" je představen jako "válka živlů".[170] Lebeděv překládá slovo πρηστήρ jako "vzduch" nebo "vichr".[171] Vzniká tak soustava čtyř živlů, kterou tvoří dvě dvojice protikladů: oheň s vichrem a země s mořem. V této "kosmické válce" stojí horký oheň proti studenému větru a suchá země proti vlhkému moři. Z toho vyplývá, že zlomek popisuje vzájemný přechod těchto dvou dvojic protikladů: horkého a studeného, vlhkého a suchého. Těmto živlům odpovídají čtyři roční období. Lebeděv chápe střídání roku jako postupnou "nadvládu" jednoho z živlů: oheň odpovídá létu, vzduch či vichr zimě, moře podzimu a země jaru.[172] Hérakleitova slova "Obraty ohně – nejprve moře; obraty moře – zpola země, zpola prést́r." označují, že oheň nejprve trpí porážkou od moře, a pak zase moře čelí porážce zčásti od země a zčásti od vzduchu. Jedná se o metaforický obraz, který poukazuje na kosmický cyklus a válečnou povahu dění, stejně jako na princip vzájemného přechodu protikladů, známý jako "palintropický" princip.[173]

Zbytek zlomku Lebeděv vykládá jako "kosmickou válku",[174] která znamená výměnu a zálohu.[175] Moře nejprve trpí škodami způsobenými zemí, zmenšuje svůj objem, ale poté se vyrovnává a obnovuje na původní "míru". Pojem *logos* zde znamená "míra" nebo "objem".

---

[169] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 341.

[170] Tamtéž, s. 338.

[171] Tamtéž, s. 340.

[172] Tamtéž, s. 340–341.

[173] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 341.

[174] Ráda bych objasnila výraz "válka živlů". Jelikož Hérakleitos ve své filosofii používal mnoho metafor a analogií, výraz "válka" představuje metaforu, v níž je kosmos chápán jako bojiště, protiklady jako soupeři, kosmické procesy jsou popisovány jako střídavý "nástup" a "ústup". Pro podrobnější zkoumání této metafory .A. В. Лебедев, *Логос Гераклита*, s. 75 – 78.

[175] V Hérakleitově filosofii se objevuje také metaforický dluhový kodex, jehož vynálezcem je Anaximandros. Ve zlomku B 1 píše, že věcí vznikají "… podle nutnosti, neboť (vše jsoucí) si navzájem platí pokutu a pokání za své bezpráví,podle pořadí času." Věci jsou závislé na počátcích, ale počátky na věcech nezávisí. Věci se vracejí k počátkům jako dlužníci, a to díky tomu, že jejich tělesa splácejí dluhy. Délka života věci je určena dobou splacení dluhu. Ve světovém řádu jsou výdaje kryty příjmy a nic věčného nezaniká, pouze jednotlivé bytosti se rodí a umírají. Hérakleitos používá tento metaforický model k popisu cyklických procesů vzájemného přechodu protikladů. Podrobné představení tohoto metaforického modelu viz А. В. Лебедев, *Логос Гераклита*, s. 78 – 79.

Řečeno jazykem dluhového kódu, země si od moře na určitou dobu vypůjčila určitou látku, která jí pak byla vrácena. To je příklad kosmické spravedlnosti, která by měla sloužit jako vzor pro lidské zákony.[176]

5.4 Zlomek B 45

1 Ani ten, kdo prochází *všechny cesty*,
nemůže svým krokem najít hranice duše:
3 tak hluboký má *logos*.

1 ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροι
ὁ πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν·
3 οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει.

Diogenés Laertios, Vitae philosophorum IX, 7 = A 1, 7

Výklad tohoto zlomku je problematický a může se lišit podle toho, jak se pojem *logos* překládá do angličtiny, ruštiny a češtiny. V angličtině i ruštině je *logos* zde překládán především jako *míra* (measure, мера),[177]zatímco Kratochvíl stejně jako i ve zlomku B 31 jej překládá jako *určení*. To je poměrně důležitý aspekt, protože již samotný překlad nastiňuje hlavní interpretační směry tohoto zlomku. Pokusím se zde představit obě verze překladu a následující výklad zlomku. Nejprve je však třeba stručně popsat Hérakleitův pohled na duši, neboť pojem duše (ψυχή) se v této práci objevuje poprvé.

Hérakleitos popisuje duši bud‘ jako nositelku intelektuálních a morálních vlastností, anebo jako fyzický prvek, který se “vypařuje” z vody a může se ve vodu opět proměnit.[178] Podle Aristotela, Hérakleitos považoval duši za počátek a viděl ji jako výpar, z něhož vzniká vše ostatní.[179]

[176] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита*, s. 344 – 346 .

[177] Ale u Kahna jako “report”.

[178] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 382.

[179] Aristotelés, *O duši* I, 2, 405a 25-30, př. Antonín Kříž, P. Rezek, Praha 1996.

Hérakleitos tedy odděluje duši od těla, tj. tělo a duše nejsou jedno a totéž, jsou však úzce propojeny. Duše jako přírodní fenomén prochází cyklem zrození a smrti.[180] Lidská přirozenost a podstata okolního světa jsou tedy projevy kosmického ohně. Kosmický oheň, který je živým a aktivním prvkem, je podobný lidské duši a představuje jakousi živou duši vesmíru a lidská duše jako zdroj aktivity a života je projevem kosmického ohně. [181]Avšak duše se neztotožňuje s ohněm, na fyzické úrovni je duše totožná s "výparem" nebo vzduchem.[182] Nejlepší duše je duše suchá,[183] tj. ta, v níž převládá prvek ohně; duše, v níž není nic, co by ji poutalo k pozemskému či fenomenálnímu světu. Zdá se tedy, že Hérakleitos chápal duši nejen jako lidskou, ale také jako kosmickou duši.

Vrátím se ke zlomku B 45. Vycházím-li však z předpokladu, že Hérakleitos hovořil i o kosmické duši, vyvstává tím logicky otázka: je duše v tomto zlomku míněna jako kosmická duše, resp. světová, nebo jako lidská duše? Dále se zde objevuje možnost dvojího čtení výrazu "hranice duše". V prvním případě by se mohlo jednat o lidskou duši. Hérakleitos často upozorňuje na důležitost poznání sebe sama.[184] Mohlo by to znamenat také poznání vlastní duše? Pokud člověk nahlédne do svého nitra a pokusí se najít hranice své duše, podaří se mu to? Hérakleitos říká, že ne. V druhém případě se může jednat o kosmickou duši. Hérakleitos totiž říká, že kosmická duše nemá hranice, tj. je v prostoru neomezená, čímž připomíná Anaximenův neomezený vzduch nebo Anaximandrův *apeiron*. Podle Kahna, pokud mluvíme o kosmické duši, která nemá hranic, pak ať se vydáte kamkoli, tato duše bude všude. Můžeme tedy předpokládat, že podle Hérakleita jsou všechny věci plné duše.[185]

---

[180] "Nesmrtelní jsou smrtelní, smrtelní jsou nesmrtelní: jedni žijí smrt těch druhých, druzí umírají život těch prvních." *DK* 22 B 62, př. Z.Kratochvíl. Nebo "Pro duše je smrt stát se vodou, pro vodu je smrt stát se zemí; ze země pak vzniká voda a z vody duše." *DK* 22 B 36, př. Z.Kratochvíl.

[181] F. C. KESSIDI, *Hérakleitos*, s. 132.

[182] А. В. ЛЕБЕДЕВ, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 382.

[183] *DK* 22 B 118.

[184] "Prohledal jsem sebe sama.", *DK* 22 B 101, př. Z.KratochvÍl. Nebo "Všem lidem náleží poznávat sebe sama a uvažovat.", *DK* 22 B 116, př. Z.KratochvÍl.

[185] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 128 – 129.

Zaměřím se trochu na první větu tohoto zlomku a pokusím se pochopit, o jakých cestách Hérakleitos mluví. Někteří badatelé se domnívají, že se zde může jednat o cestu zmíněnou ve zlomku B 60:

Cesta nahoru-dolů,
jedna a táž.[186]

Může to znamenat, že *všechny cesty* zde mají prostorový význam a označují nekonečno ve všech směrech? Kahn naznačuje, že se zde může jednat buď o obecný obraz marného hledání ("hledal jsem všude, ale nenašel jsem to") nebo o transformační proces živlu, přičemž "cesta dolů" je interpretována jako přechod do vody a země a "cesta nahoru" jako přechod do ohně.[187]

Ale lze zde hovořit o epistemologickém hledání? Kratochvíl souhlasí s tím, že duše je zde bezbřehá a že nikdo nemůže najít její hranice. Upozorňuje však, že není zcela jasné, zda tyto hranice pro duši skutečně neexistují, nebo zda jsou mimo naše reálné a myslitelné cesty.[188] Kratochvil také upozorňuje na to, že naše hledání se uskutečňuje pohybem, tj. krokem. Otevírá se tak další možnost výkladu: každý člověk dojde k hranicím duše a nalezne je až tehdy, když přestane kráčet, tj. když zemře. Přesto však není zcela jasné, o jakých cestách je řeč. Mohlo by jít o kritiku usilování o mnohoznalectví stejně jako o odkaz na zlomek B 60.[189]

Jak jsem již zmínila výše, potíž s výkladem tohoto zlomku spočívá také v tom, jak se pojem *logos* překládá do různých jazyků. Jestliže vycházím z toho, že *logos* je zde překládán jako *míra* (measure, мера), tak se předpokládám, že se zde může jednat o kvantitativní hodnoty duše, tj. bezbřehost duše je chápána ve smyslu neprostupné hloubky: *logos* duše je tak obrovský, hluboký a jemný, že k jeho odhalení je zapotřebí rozum nebo *logos* duše proniká tak hluboko, že se shoduje s *logem*, který strukturuje vše ve světě.[190] Na to poukazuje i slovo βαθύς, které znamená hluboký, obrovský, rozsáhlý.[191] Pokud to lze konkretizovat na kosmickou duši, získává výklad poněkud další konotaci: hranice duše nenajdeš, kamkoli se vydáš, je tak hluboce

[186] Př. Z.Kratochvíl.
[187] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 128 – 129.
[188] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 171.
[189] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 171.
[190] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 128 – 129.
[191] Heslo "βάθύς", F. MONTANARI, *The Brill dictionary of ancient Greek*, s. 370.

zakořeněna v *logu* – duše není zakořeněna v podstatě člověka, ale v *logu* světa, v prvotním ohni.

Vycházím-li z překladu *logu* jako *určení*, pak se mi zdá, že zlomek nějak souvisí s osudem. Je to skutečně tak? Kratochvíl to zdůvodňuje tím, že slovo hranice (πείρατα) je v tomto zlomku v množném čísle. V Řecku je obraz πείρατα spojován především s "nití osudu", kterou tká Moira a kterou musí respektovat sám Zeus. *Hranice duše* jsou podle Kratochvila především smyčky osudu, kterými je duše vymezena. Mohou být pohyblivé a plynulé, jejich síla se ustavuje jakýmsi kruhovým pohybem. Proto je jasné, proč jich nelze žádnými cestami dosáhnout: stejně jako nelze dosáhnout "konce světa" nebo klín předsedající Moiry. Osudové určení duše má charakter obratů, cest či příběhů; zásadní a živoucí přirozenosti.[192] Neexistuje však žádná cesta k osudovému určení duše, neboť ona sama je jakýmsi předělem či horizontem všech možných cest duše. A tento horizont duši vymezuje, zakládá pro ni možnost určité identity. Zároveň je bezbřehý, protože je to právě duše, rozpětím cesty "nahoru a dolů".[193]

Kratochvílův výklad je zajímavý, ale v této práci se přikláním k překladu *logu jako míry*. Hérakleitův pohled na duši se mi jeví jako naturalistický, tj. postrádající božskou či osudovou podstatu. Hérakleitos byl především monista a viděl duši jako "výpar", na což poukazuje i Aristoteles a mnozí současní badatelé.[194] Uváží-li se, že duše je nějak spojena s osudem, může nechtěně vzniknout pojetí duše blízké pythagorejskému. Na podobnost mezi vymezením duše jako "osudové určení duše" a pythagorejským pojetím duše poukazuje několik argumentů. Zaprvé, jejich podobnost spočívá v pojetí duše jako jedinečné a neměnné entity s vlastním osudem a předurčením. Za druhé, obě pojetí uznávají, že duše je konečná a že má své hranice či meze, které určují její osud a zakládají možnost určité identity či směru vývoje. A konečně, stejně jako v pythagorejské filosofii může "osudové určení duše" předpokládat vliv kosmického řádu na život a vývoj duše. Hérakleitos byl kritikem Pythagora,[195] a proto, zdá se mi, nemohl duši chápat jako osudové určení. Proto *logos* v tomto zlomku pojímám jako míru.

[192] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 171.
[193] Tamtéž, s. 172.
[194] Srov. А. В. ЛЕБЕДЕВ, *Логос Гераклита*, s. 121 – 124 a dále s. 382 – 383 nebo C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 128.
[195] *DK* 22 B 40.

5.5 Zlomek B 50

{Hérakleitos tedy praví, že všechno je

rozdělené nerozdělené,
zrozené nezrozené,
smrtelné nesmrtelné

logos život,
otec syn,
bůh spravedlivý.}

Jestliže vyslechli ne mě, nýbrž *logos*, je moudré, aby souhlasili,
že všechno jest jedno;

{říká Hérakleitos.}

{῾Ηράκλειτος μὲν οὖν φησιν εἶναι τὸ πᾶν
διαιρετὸν ἀδιαίρετον,
γενητὸν ἀγένητον,
θνητὸν ἀθάνατον,
λόγον αἰῶνα,
πατέρα υἱόν,
θεὸν δίκαιον·}

οὐκ ἐμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφόν ἐστιν
ἓν πάντα εἶναι,
{ὁ ῾Ηράκλειτός φησι.}

Hippolytos, Refutatio omnium haeresium IX, 9, 1

Tento zlomek obsahuje parafrázi Hippolyta, která vyjadřuje Herakleitovu filosofii a je příkladem užívání protikladů k popisu povahy skutečnosti. Nejprve se zaměřím na parafrázi. V Hippolytově parafrázi lze určit následující klíčové teze:

všechno je
rozdělené nerozdělené,
zrozené nezrozené,
smrtelné nesmrtelné

"Všechno" poukazuje na pojetí jednoty, která je základní myšlenkou Hérakleitovy filosofie. Poté následuje výčet protikladů. "Všechno" může spíše odkazovat na přírodu nebo vesmír, v němž tyto protiklady působí. Zde první sloupec zdůrazňuje proměnlivost světa, zatímco druhý sloupec vyjadřuje myšlenku jednoty a neměnnosti.[196] Tuto část parafráze lze chápat dvěma způsoby. První způsob je, že všechno je tím i oním:

všechno je
jak rozdělené, tak nerozdělené
jak zrozené, tak nezrozené
jak smrtelné, tak nesmrtelné [197]

V tomto případě tento výklad poukazuje na dualismus přírody, na to, že všechny aspekty bytí zahrnují jak rozdělení, tak jednotu, jak proces vzniku, tak věčnost, jak smrt, tak nesmrtelnost. Druhý způsob čtení odhaluje jednotu zdánlivě nejednotného:

všechno je
jak rozdělené, které nerozdělené
jak zrozené, které nezrozené
jak smrtelné, které nesmrtelné [198]

[196] Z. KRATOCHVÍL, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, s. 129.

[197] Tamtéž, s. 129.

[198] Tamtéž, s. 129.

Toto čtení představuje myšlenku jednoty protikladů a neoddělitelného spojení mezi nimi. Hérakleitos tak naznačuje, že protiklady nelze vnímat jako absolutní rozdíly, ale jako navzájem propojené a neoddělitelné aspekty celku.

logos život

Domnívám se, že *logos* se s největší pravděpodobností projevuje prostřednictvím přírody samotné, její cykličnosti, proměnlivosti a vzájemného působení různých procesů. Život se svou rozmanitostí a dynamikou je projevem *logu*, který ve vesmíru udržuje harmonii. *Logos* se tedy může projevovat prostřednictvím života, a to jak přírodního, tak lidského.

otec syn

Výraz "otec a syn" může naznačovat, že příroda se neustále mění a každý stav nebo forma existence následuje druhou, stejně jako se syn stává otcem a otec synem. Tím se zdůrazňuje kontinuita a dynamičnost světa v jeho neustálém pohybu a proměně.

bůh spravedlivý

Tento výraz lze také chápat jako "boží spravedlnost". V tomto kontextu může odkazovat na myšlenku spravedlnosti a božského řádu, kterým je prostoupena celá realita. Božská spravedlnost předpokládá harmonii a soulad všech věcí podle vyššího řádu a zákonů. Bůh tedy řídí všechno skrze vše a řídí spravedlně.[199]

Zaměřím se teď na samotný citát. Výraz "vyslechli ne mě, nýbrž *logos*"naznačuje, že Hérakleitos si nečiní nárok na autorství či vlastní názor, ale vyzývá k naslouchání pravému logu, který přesahuje jeho individuální řeč či názor. Je to *logos* sám, který promlouvá jeho ústy. *Logos* zde lze chápat jako nejvyšší pravdu či moudrost. Hérakleitos si je pak vědom toho, že jeho vlastní řeč a názor mohou být omezené a podléhat subjektivitě, a proto vyzývá k obrácení se k logu, který přesahuje jednotlivce a je zdrojem pravdy a moudrosti.

[199] Tamtéž, s.130.

Podobně lze *logos* chápat jako samotnou přírodu. V takovém případě je to příroda, která promlouvá prostřednictvím jeho řeči, Hérakleitos je jakýmsi prostředníkem mezi přírodou a lidmi. Jeho řeči a myšlenky odrážejí samotné zákony a principy, které jsou vlastní přírodě, objektivní realitě. Herakleitos vnímá svět a veškeré dění v něm jako projev přírody a jejích zákonů. Jeho výroky jsou tak pokusem o vyjádření pravdy, která je přítomna již v samotné přírodě.

Závěr zlomku lze chápat jako výzvu k uvědomění si, že vše na světě je navzájem provázáno a tvoří jedinou realitu. Hérakleitos tak vyzývá lidi, aby dospěli k porozumění či uvědomění si této pravdy. Výraz "všechno jest jedno" naznačuje jednotu a vzájemnou souvislost všech věcí a jevů. Namísto toho, aby lidé vnímali svět jako roztříštěný a rozdělený, vyzývá Hérakleitos k uvědomění si jeho jednoty.

Avšak se Lebeděv domnívá, že většina badatelů opravuje poslední část přímé citace a nahrazuje sloveso "vědět" (εἰδέναι) slovem "být" (εἶναι).[200] V rukopisném originálu je použito sloveso "vědět". Badatelé 19. století ve slovese "vědět" spatřovali nějaký subjektivismus, což je podle Lebeděva nesmyslné.[201] Sloveso εἰδέναι u Hérakleita představuje nejvyšší formu poznání objektivní skutečnosti, tj. takové, jaká je. "Vědět vše jako jedno" podle Lebeděva znamená právě překonat klamnou, subjektivní fenomenální mnohost světa, a tak pochopit její jednotu.[202]

Lebeděv se domnívá, že tento zlomek obsahuje dvojznačnost a že jej lze číst a vykládat dvěma způsoby. V prvním případě se zlomek čte takto: "naslouchej ne mému, ale tomuto logu by měl souhlasit: moudrost je poznávat všechno jako jedno".[203] Zlomek tedy obsahuje základní tezi Hérakleitovy metafyziky: zákon veškerenstva neboli totožnosti protikladů. V druhém případě má zlomek následující podobu: "v poslušnosti nikoliv mému, ale tomuto logu je třeba souhlasit: je jen jedna /tak/ moudrá bytost, která ví všechno."[204] V tomto případě Hérakleitos nepojednává o lidské moudrosti, ale o jediné Moudré bytosti, tj. o bohu, který "ví všechno".

[200] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 256.

[201] Tamtéž, s.256.

[202] Tamtéž, s. 257.

[203] Tamtéž, s.258.

[204] Tamtéž, s.258.

5.6 Zlomek B 87

1 Hloupý člověk se rád rozechvívá nad každým *logem*.

1 βλὰξ ἄνθρωπος ἐπὶ παντὶ λόγῳ φιλεῖ ἐπτοῆσθαι

Plútarchos, Quomodo adolescens poetas audire debeat (= De audiendis poëtis) 28d

V tomto zlomku není zcela jasné, k čemu přesně *logos* vztahuje a jakou řeč (politickou, básnickou atd.) označuje. Pro pochopení zlomku je snad třeba odkázat na Plútarcha, který tento zlomek cituje ve svém díle *De audiendis poetis*. Plútarchos jej cituje v souvislosti s tím, že při čtení básnických děl je třeba hledat důvod každého vyjádřeného postoje, tj. neposlouchat slepě básníky, pokud jejich slova nedávají smysl; a jen ten, kdo si je jist správností slov "Hloupý člověk se rád rozechvívá nad každou řečí", bude zachráněn před škodlivými účinky nesprávných a prázdných řečí.[205] V tomto kontextu je tedy *hloupý člověk* ten, kdo věří básnickým řečem, příběhům nebo mýtům, nepřistupuje k nim kriticky a neanalyzuje jejich význam. V takovém případě *logos* může zde označovat básnické příběhy.

Pokud je zde *logos* chápán jako ústní politický projev, pak je hloupý člověk ten, který se bez jakékoli vlastní reflexe podvolí vlivu řečnických projevů nějakého demagoga a není schopen za jeho projevy vidět zlé úmysly, které by mohly obci uškodit. Jak je známo z jiných zlomků, Hérakleitos všemožně odsuzoval hlas většiny, považoval dav za nemorální a hloupý.[206] Proto se mi zdá, že by se v daném zlomku mělo počítat i s tímto výkladem, totiž s *logem* jako politickou řečí.

Mohl by *logos* v tomto zlomku znamenat kosmický řád? Podle Kahna je to možné. Domnívá se, že je daný zlomek vyjádřením neschopnosti hlupáků pochopit *kosmický logos.*[207] Kahn vidí souvislost mezi tímto zlomkem a zlomkem B 97[208] a domnívá se, že hloupí lidé reagují na každý *logos* stejně jako psi na cizí lidi. Hloupý člověk je tedy příkladem člověka, který

[205] Plútarchos, *Πώς δει τον νέον ποιημάτων ακούειν* 28d, př. L.A. Freyberg, Nauka, 1964.

[206] *DK* 22 B 87.

[207] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 176.

[208] "Psi štěkají na toho, koho nepoznávají.", *DK* 22 B 97, př. Z.KratochvÍl.

nerozumí ani Hérakleitovým slovům, ani kosmické zákonitosti, kterou odrážejí, ale když se s tímto *logem* setkává, má nějakou nepřiměřenou reakci (úzkost, znechucení nebo prostě podráždění), podobně jako pes, který štěká na toho, koho nepoznává. Taková reakce vzniká v důsledku jeho vlastní neschopnosti *kosmický logos* rozpoznat.[209]

Podle mého názoru by Plútarchos, který Hérakleita znal "z první ruky", tj. přímo četl celý originální Hérakleitův text, tento zlomek necitoval v souvislosti s básnickými řečmi, kdyby zde *logos* označoval kosmický řád či zákonitost. Proto se zde přikláním k chápání *logu* v kontextu básnických nebo politických řečí.

5.7 Zlomek B 108

1 Ačkoliv jsem slyšel *logy* mnohých,
žádný z nich nepřichází k tomu, aby rozpoznal,
3 co je moudré a od všeho oddělené.

1 ΄Οκόσων λόγους ἤκουσα,
οὐδεὶς ἀφικνέεται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν
3 ὅ τι σοφόν ἐστι πάντων κεχωρισμένον.

Stobaios, Anthologium III, 1, 174, 3-4

Logos zde může označovat jak řeči, tak i text. Jak bylo uvedeno výše, sloveso ἀκούειν znamená, jak něco poslouchat, tak i rozumět, vnímat, číst. Pokud je *logos* zde chápán jako text, lze začátek zlomku přeložit jako “ačkoli jsem četl díla mnohých”. Samotný zlomek lze vykládat jako výtku nebo kritiku básnických či filosofických děl, které se v Hérakleitově době těšily autoritě. Žádné z těchto díl nebo řečí není podle Hérakleita hodna uznání, protože postrádají pochopení toho, co je moudrost. Sám Hérakleitos v jiných zlomcích několikrát vytýkal

[209] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s. 175-176.

básníkům a jiným filosofům, že jsou mnohoznalci, tj. že pouze hromadí vědomosti, fakta, která podle Hérakleita nejsou moudrostí.[210]

V poslední větě tohoto zlomku je poněkud obtížné pochopit, co je to *moudré (*σοφόν). Charles Kahn poukazuje na dvojznačnost posledních slov tohoto zlomku.[211] Tvar slova πάντων může být jak mužského, tak středního rodu. Podle Kahna vyvstává tedy otázka, zda je moudrost oddělena od všech lidí, nebo od všech věcí? V prvním případě je moudrost chápána obvyklým způsobem, tj. jako jakási abstrakce či vlastnost, jako něco, co by lidé chtěli získat, ale nemohou. V druhém případě však *moudré* označuje něco ve smyslu kosmického či božského principu, v duchu Anaxagorova "nous". Na základě předpokladu, že Hérakleitova filosofie je prostoupena dualitou mezi životem člověka a životem kosmu, se Kahn domnívá, že Hérakleitos zde záměrně vytváří dvojznačnost, aby označil slovem *moudrost (*σοφόν) něco, co je lidem nedostupné, a zároveň aby označil božský či kosmický princip. Lidé tedy tuto dualitu přehlížejí, tj. nevidí vztah mezi člověkem a kosmem, a proto si nezaslouží uznání.[212]

Lebeděv vykládá tento zlomek o něco odlišněji. *Moudré* zde chápe jako božskou bytost, která je oddělena od všeho a všech. Lebeděv se tak domnívá, že Hérakleitos naráží na skutečnost, že bůh není totožný s žádnou jednotlivou kosmickou silou, tj. nemá protiklady. Bůh je tedy jediným substrátem či harmonií.[213]

5.8 Zlomek B 115

1 K duši patří *logos,*
který roste sám sebou.

1 ψυχῆς ἐστὶ λόγος

[210] "Mnohoučenost rozumu nenaučí:jinak by byla naučila Hésioda i Pýthagoru a dále Xenofana a Hekataia.", *DK* 22 B 40, př. Z.Kratochvíl.

[211] C. H. KAHN, HERACLITUS, *The art and thought of Heraclitus*, s.115.

[212] Tamtéž, s. 115 – 116.

[213] А. В. ЛЕБЕДЕВ, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 443.

ἑαυτὸν αὔξων.

Stobaios, Anthologium III, 1, 180

Mezi badateli jsou určité pochybnosti o tom, zda je autorem tohoto zlomku Hérakleitos. Důvodem těchto pochybností je, že tento zlomek cituje Strobaios v *Antologii* hned za zlomkem B 114 s nadpisem "Sókratovy" (Σωκράτους). Patří tento zlomek skutečně Hérakleitovi? Nebo někomu jinému či dokonce Sókratovi? Anebo Strobaios viděl nějaké podobnosti či paralely mezi Hérakleitovými a Sókratovými myšlenkami, a proto se rozhodl označit zlomek právě tímto způsobem?

Lebeděv se například domnívá, že tento zlomek obsahuje pythagorejské matematické pojetí duše,[214] které je v protikladu k materialistickému pojetí duše jako "vypařování" z krve u Hérakleita. Podle jeho názoru by bylo nesmyslné tvrdit, že Hérakleitos považuje duši za poměr a "vypařování" zároveň. Lebeděv dále popírá, že by *logos* u Hérakleita měl *mentální* význam.[215] Nadpis Σωκράτους je podle něj zkresleným nadpisem Ξενοκράτους (Xenokratés),[216] a tento předpoklad je oprávněný. Xenokratés byl Platónovým žákem a členem Akademie. Jeho spisy se nám nedochovaly a o jeho filosofii se zmiňují jiní autoři. Díky Aristotelovi a Plutarchovi například víme, že Xenokratés se domníval, že "*duše je číslo samo sebe pohybující"*.[217] Xenokratés následoval příkladu pythagorejců a Platóna a pro vyjádření své filosofie použil matematickou metodu, kterou spojil s alegorickým výkladem mýtů. Původem všeho podle něj je tedy podstata jednoty a dyády, z jejíž kombinace vznikají čísla. Duše sice vzniká z jednoty a čísla, ale vyžaduje prvky totožnosti a jinakosti, které jsou zodpovědné za stabilitu a pohyb.[218] Toto určení může naznačovat vnitřní podstatu duše, její

[214] Ve filosofii pythagorejců je duše chápána jako proporcionální struktura nebo harmonie, spojená s čísly a poměry. Pythagorejci věřili, že duše má svou jedinečnou proporci, která určuje její povahu a fungování.

[215] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 473.

[216] А. В. Лебедев, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*, s. 474.

[217] Aristoteles, *O duši* I, 2, 404b30, př. Antonín Kříž, P. Rezek, Praha 1996.

[218] Plútarchos, *Περί της εν Τιμαίω ψυχογονίας,* 1012e, př. Т. Г. Сидаш, 2008.

schopnost se sama pohybovat a sama sebe motivovat. Představuje jakousi vnitřní sílu, která podněcuje a směřuje činnost duše.

Mohl by tento zlomek patřit Xenokratovi? Mezi výrazy "*duše je číslo samo sebe pohybující"* a *"k duši patří logos, který roste sám sebou"* jsou určité podobnosti a pravděpodobně se může jednat o Xenokratův výrok.

Jestliže však tento zlomek skutečně patří Hérakleitovi, jak jej lze interpretovat? Zlomek je úzce propojen se zlomkem B 45, ve kterém *logos* je taký spojen s duší. Zlomek B 115 může poukazovat na aktivní a seberozvíjející se povahu duše. Duše tedy není statický nebo nehybný prvek, ale má schopnost rozvoje, vývoje a sebepoznání. *Logos* v tomto kontextu se může přeložit jako "slovo" nebo "řeč". Zlomek může naznačovat, že duše se projevuje a rozvíjí prostřednictvím slov, vyjadřování a schopnosti komunikaci. Slovo je tedy prostředkem sebeprezentace a seberozvoje duše. Duše jakožto seberozvíjející se slovo odráží přirozenou povahu všech věcí, které se neustále mění a transformují.

6. Závěr

6.1 Shrnutí argumentace

Na základě předloženého výkladu lze konstatovat, že Hérakleitova filosofie usiluje o probuzení lidského vědomí a o podněcování k poznávání obklopující ho pravdy, která prostupuje přírodou a skutečností. Hérakleitos věnuje zvláštní pozornost především "nechápajícím" lidem, k nimž vystupuje jako prorok či zprostředkovatel kosmického *logu*. Volba pojmu *logos* není náhodná, ale má hlubokou souvislost s poznávacími schopnostmi a jazykovou strukturou lidské mysli.

V Hérakleitových zlomcích má pojem *logos* více významů v závislosti na kontextu. Ve zlomcích B 1, B 2 a B 50 může odrážet vyšší moudrost, vědění nebo samotnou přírodu. Je třeba poznamenat, že Hérakleitos zdůrazňuje nepochopení ze strany lidí, kteří nejenže nesdílejí jeho učení, ale ani se nesnaží pochopit podstatu logu kolem sebe. Ve zlomcích B 31 a B 45 lze *logos* překládat jako "míra". Ve zlomku B 31 *logos* vyjadřuje myšlenku proporcionální změny mezi protiklady a zdůrazňuje harmonickou součinnost ve světě. Ve zlomku B 45 *logos* poukazuje na hloubku duše a její vztah k velikosti a míře. Zlomky B 87 a B 108 ukazují na možné pochopení *logu* jako řeči, učení nebo textu. Zlomek B 115 však vyvolává pochybnosti a spory o tom, zda jej lze připsat Hérakleitovi. Za předpokladu jeho pravosti lze dospět k závěru, že Hérakleitos ve zlomku B 155 zdůrazňuje roli slova a komunikace při projevování duše a *logos* se překládá jako "řeč" nebo "slovo".

Ve své práci jsem se snažila přiblížit čtenáři Hérakleitovo pojetí *logu*. S ohledem na předložený rozbor zlomků jsem se pokusila odhalit mnohostranný význam tohoto pojmu a jeho důležitost v Hérakleitově filosofii. Mým cílem bylo osvětlit různé aspekty *logu,* jako například jeho vztah k poznávacím schopnostem a jazykové struktuře lidské mysli, jeho roli při poznávání a zkoumání pravdy kolem sebe a jeho hluboký vztah k přírodě a realitě. Předložená analýza vede k závěru, že pojem *logos* je složitý a vyžaduje další bádání a hlubší pochopení Hérakleitovy filosofie a role *logu* v jejím kontextu.

6.2 Bibliografie

Články

Hladký, Vojtěch, Kratochvíl, Zdeněk, Mathesis Publications, *Deontos: Reconstruction and Reading of Heraclitus' B1 and B2:* In *Ancient Philosophy*. 37.2 (2017): 281–291.

Johnstone, Mark, *On 'Logos' in Heraclitus,* In Inwood, Brad (ed), *Oxford Studies in Ancient Philosophy, Volume 47*. [s.l.]: Oxford University Press, 2014, s. 1–30.

Monografie

Burnet, John, *Early Greek philosophy*. [s.l.]: London, A. and C. Black, 1908.

Kahn, Charles H., *The art and thought of Heraclitus: an edition of the fragments with translation and commentary*. 1. paperback ed., repr. vyd. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1995. 354 s. ISBN 978-0-521-28645-9.

Kessidi, Feocharij Charlampijevič, *Hérakleitos*. Vydání I. vyd. Praha: Svoboda, 1985.

Kirk, G.S., *Heraclitus: The cosmic fragments*. Cambridge: University Press, 2010. ISBN 978-0-521-13667-9.

Kirk, G.S., *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. Vydání první. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2004. Dějiny filosofie ; svazek 1. ISBN 978-80-7298-110-6.

Kratochvíl, Zdeněk, *Délský potápěč k Hérakleitově řeči: pro ty, kdo se potápějí až do krajnosti*. Praha: Herrmann & synové, 2006. 527 s. ISBN 978-80-87054-00-0.

Лебедев, Андрей, *Логос Гераклита: реконструкция мысли и слова : (с новым критическим изданием фрагментов)*. [s.l.]: Nauka, 2014. Slovo o sušem. ISBN 978-5-02-038399-9.

Špaňár, Július, *Herakleitos z Efezu*. 1. vyd. vyd. Bratislava: Kalligram, 2007. 275 s. ISBN

978-80-7149-992-3.

West, M.L., *Early Greek Philosophy and the Orient*. [s.l.]: At the Clarendon Press, 1971.

Prameny

Aristotelés, *O duši,* př. Antonín Kříž, P. Rezek, Praha 1996

Aristotelés, *Rétorika*. Třetí vydání. vyd. Praha: Rezek, 2010. ISBN 978-80-86027-32-6.

Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1934

Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1935

Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker III*, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin 1937

Díogenés Laertios, *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*, př. Antonín Kovář, Nová tiskárna, Pelhřimov 1995

Hésiodos, *Theogonie,* př. V. Veresajev

Plútarchos, *Πώς δει τον νέον ποιημάτων ακούειν,* př. L.A. Freyberg, Nauka, 1964

Plútarchos, *Περί της εν Τιμαίω ψυχογονίας*, 1012e, př. Т. Г. Сидаш, 2008

Slovníky

Hornblower, Simon, Spawforth, Antony, *The Oxford classical dictionary*. 3rd ed. vyd. Oxford ; New York: Oxford University Press, 1999. 1640 s. ISBN 978-0-19-866172-6.

Montanari, Franco, *The Brill dictionary of ancient Greek*. Leiden ; Brill, 2015. ISBN 978-90-04-19318-5.

Urmson, J. O. *The Greek philosophical vocabulary*. London: Duckworth, 1990. 173 s. ISBN 978-0-7156-2335-0.

Elektronické zdroje

Kratochvíl, Zdeněk. Fysis. Stránky filosofa Zdeňka Kratochvíla [online]. Dostupné na <http://www.fysis.cz>